

עיר נצורה ועתונים בה הרבה

העתונות בירושלים במלחמת העצמאות

יחיאל לימור ואינס גבל

גיליון 23, מאי 1998, עמ' 25-44

עיר נצורה ועתונים בה הרבה העתונות בירושלים במלחמת העצמאות

יחיאל לימור ואינס גבל

מבוא¹

אחד הפרקים בהיסטוריה של העתונות היהודית בארץ ישראל, שטרם נחקר דיו, הוא סיפורה של העתונות בירושלים בימי המצור ובתקופת מלחמת העצמאות. הפירסומים הספורים שעסקו בנושא זה הם תיאוריים-חזיוניים, המבוססים בעיקר על הניסיון האישי של הכותבים.² איזכורים אגביים הנוגעים לעתונות ולתיפקודה בימי המצור והמלחמה כלולים בספריהם של מנהיגי היישוב,³ של מפקדי הצבא וכוחות הביטחון⁴ ושל עתונאים שהעלו על הכתב את סיפורה של ירושלים בימי המלחמה.⁵

לא רק המחקר ההיסטורי על העתונות בירושלים בימי המצור לוקה בחסר. גם התייעוד ההיסטורי של העתונות שפעלה באותם ימים אינו שלם ואין ריכוז ביבליוגרפי שלה. אין בנמצא ולו אוסף יחיד הכולל את כל העתונים וכתבי העת שראו אור בירושלים בתקופה האמורה. גם אסופות הגיליונות של העתונים הבודדים אינן תמיד שלמות,⁶ ויש מקרים שגיליונותיו של עתון אחד מפורזים במספר אוספים.

אחד הקשיים בתייעוד התקופה נובע מהיעדר ארכיונים מסודרים של העתונים שפעלו באותם ימים. אין ולו אחד מבין העתונים העבריים שראו אור באותם ימים בירושלים והממשיך עדיין להופיע. גם בעלי העתונים מאותם ימים, או עתונאים שעברו בעתונים אלה, מיעטו לשמר בידיהם מסמכים וחומר ארכיוני אחר.

במאמר הנוכחי ננסה לשרטט את דיוקנה של מפת העתונות בירושלים, בימי המצור והמלחמה – מהכרות האו"ם על החלוקה ב-29 בנובמבר 1947, ועד לחתימת ההסכם בין צה"ל לבין הלגיון הירדני, בשלהי נובמבר 1948. זהו הניסיון הראשון להציג רשימה מלאה ככל האפשר, של העתונות על גווניה השונים – עתונים יומיים, פירסומים יומיים אחרים, שבועונים וכתבי עת שראו אור באותה תקופה. רשימה זו מלמדת, כי למרות תנאי החיים הקשים, מיעוט התושבים, המחסור במשאבים חיוניים והקשיים בהשגת מידע, פרחו בירושלים הנצורה עתונות תוססת, יומית ושבועית. עיר נצורה ועתונים בה הרבה. ואין הכוונה לעתונים בעלי אופי מקומי, בדומה למקומנים המוכרים כיום לקוראי העתונים בישראל, אלא לעתונים בעלי אופי ארצי, בדומה לעתונים שהמשיכו להופיע באופן סדיר בתל אביב.

המספר הגדול של העתונים, שמרביתם צמחו בימי המלחמה וגוועו במהלכה או אחריה, הוא בראש וראשונה תוצאה של היעדר מקורות מידע חלופיים לאוכלוסייה. המצור על ירושלים ניתק אותה מ"עיר העתונות", תל אביב, שבה יצאו לאור מרבית העתונים היומיים ונשלחו מדי יום לירושלים. גם הרדיו לא היה יכול לשמש כמקור מידע חלופי יעיל לעתונים. מקלטי רדיו, שהופעלו בחשמל, לא היו

מצויים בכל בית, והפסקות החשמל הממושכות צמצמו מאוד את השימוש בהם. מצב של מלחמה, שהיה מלווה בניתוק מן השפלה ומן העולם כולו ובחוסר מידע לגבי מצב המלחמה בחזיתות האחרות, מעצים מטבעו את התרדה ואת הצורך במידע שנתפס כאמין.⁷ העתונים שצמחו בירושלים בימי המלחמה נחטפו על ידי התושבים גם משום שהיה בהם כדי לאשר, או להפריך, שמועות שעברו מפה לאוזן. יתר על כן, התושבים בעיר הנצורה היו זקוקים למידע חיוני בנושאים כמו חלוקת מזון, מים ודלק, והעתונות הירושלמית היתה ספק מרכזי של מידע כזה.⁸ גם המודעות, למרות מספרן המועט, היו מקור מידע חשוב. בין ההפגזות ביקרו הירושלמים בבתי קפה ובבתי קולנוע, פקדו את המספרות והחנויות ואף למדו בקורסים שונים. המודעות הן שסיפקו להם את המידע על הניסיונות לשמר את החיים הנורמליים גם בימי מלחמה.

רקע היסטורי

אימי המלחמה הממשמשת ובאה החלו לרחף על ירושלים מיד עם החלטת האו"ם על החלוקה ב-29 בנובמבר 1947. בתודשים הבאים נחסמה למעשה הדרך הראשית לירושלים, מעשי טירור וחבלה בוצעו בליבה של העיר,⁹ שכונות הספר הותקפו, התחבורה הבין עירונית שותקה כמעט כליל וכמוה גם התחבורה העירונית, ומצרכים חיוניים הועברו לירושלים בשיירות.

בסוף 1947 התגוררו בירושלים כמאה אלף יהודים,¹⁰ אולם מעשי האיבה היומיומיים, המצוקה הקיומית והעברת מרכז השלטון לתל אביב גרמו לכך שרבים מתושבי העיר עזבו אותה. במרס 1948 כבר רווחו הערכות כי בארבעת החודשים שחלפו מאז החלטת האו"ם הצטמצמה האוכלוסייה היהודית כבשלושים אלף נפש.¹¹

בתחילת אפריל 1948 כונסו עתונאים ירושלמים למסיבת עתונאים שלא לפירסום, ובה נמסר כי העיר מנותקת למעשה, למעט קשר אלחוט ו"סיסה יתומה" במטוס פרימוס דו מושבי.¹² הצלחת מבצע נהשון, באפריל 1948, הביאה להסרת המצור, אך הוא חודש כעבור זמן קצר וירושלים שוב נותקה. הקשר לירושלים התנהל כסדרו רק בימי ההפוגות.

המשמעות העיקרית של המצור והניתוק, מבחינת האוכלוסייה האזרחית בעיר, היתה המחסור החמור במוצרי מזון חיוניים. שיירות המזון שהצליחו להבקיע את דרכן לעיר לא היו סדירות, והן לא הצליחו לספק את כל צרכי התושבים. בראשית מרס 1948 אולו הרובות של בשר ודגים בעיר. היה מחסור חמור בירקות, בחמאה ובמצרכים חיוניים אחרים. התורים לקבלת מצרכי מזון חיוניים התארכו ומנות המזון עצמן הצטמצמו. מנת המזון היומית לנצורים

קשר מס' 23, מאי 1998

אוטובוס משוריין בדרך לירושלים, 1948

לחימה בשטח בנוי בירושלים

ליוזמה הפרטית השלכות ארוכות טווח. את הפירסומים השונים שהופיעו בירושלים בתקופת המלחמה והמצור נמין לשלוש קטגוריות: עיתונים יומיים, פירסומים יומיים אחרים (שהופצו ללא תשלום) וכן שבועונים וכתבי עת.

העיתונים היומיים

לא פחות מעשרה יומונים ראו אור בירושלים בתקופה הנדונה (לוח 1). ואלה הם, לפי סדר הופעתם:

■ **חדשות הערב**. העתון הירושלמי היה עתון אח לעתון הערב התל אביבי בשם זה, שהוקם ב־1946 ושימש כביטאון של מפא"י. המפלגה ראתה בעתון זה מכשיר חשוב למאבק בדיעות אחרונות. מתוך דאגה ש"הרחוב פתוח להסתה"¹⁶ שלו, ועל כן החליטה לממנו. המו"ל והעורך בפועל של העתון היה ד"ר אליהו פורצקי (פורת). העתון הירושלמי היה זהה בעיצובו החיצוני לעתון התל אביבי, והוויזיה המקומי שלו נעשה באמצעות הכותרת "הוצאה ירושלמית", שהתנוססה בראש העמוד הראשון. העתון החל לצאת לאור בצורה סדירה ב־2.12.47, כאשר התעוררו קשיים בנסיעה לירושלים, אם כי כבר קודם לכן הופצו מדי פעם מהדורות ירושלמיות. העתון הירושלמי נשא, כמו אחיו התל אביבי, את שמו של ד"ר פורצקי כמו"ל וכאחראי, אך מה־6.1.48 הוחלף שם האחראי לש. הון. המתכונת הרגילה של העתון בימי חול היתה שני עמודים (המחיר: 10 מיל), ובסוף שבוע – ארבעה עמודים (המחיר: 25 מיל). בחודשים הראשונים להופעת העתון נשא בעריכת העתון הירושלמי יוסף גרינצקי (רגב) – שהיה מנהל סוכנות הידיעות פלקור – ולאחר מכן עברה המלאכה לידיה של בויא רחמני, ששימשה קודם לכן ככתבת של העתון. ככל הידוע הפסיק העתון הירושלמי להופיע ב־19.3.48,¹⁷ והיה בכך כדי לבשר גם את מותו של *חדשות הערב* התל אביבי, שנסגר כשבועיים לאחר מכן.

■ **ידיעות אחרונות** (מהדורת ירושלים). למעשה, מדובר גם במקרה זה בעתון אח לעתון הערב התל אביבי, שהחל לראות אור בשנת 1939. כמו כל העיתונים היומיים האחרים בעברית הודפס גם *ידיעות אחרונות* בתל אביב והגיליונות המודפסים נשלחו להפצה בירושלים. עוד לפני הכרות האו"ם על החלוקה הודפסו מדי פעם העיתונים שנועדו להפצה בירושלים בחלקם בבית דפוס ירושלמי. העמוד הראשון של העתון הודפס בתל אביב והגיליונות המודפסים למחצה נשלחו לירושלים, שם הודפס העמוד השני. עמוד זה היה זהה לעמוד המקורי שהודפס בתל אביב ותוכנו – כולל כותרות והוראות סדר מדויקות – נמסרו טלפונית לנציגי המערכת בבית הדפוס הירושלמי. במקרים אחדים הודפסה בתל אביב רק המחצית העליונה של העמוד הראשון, בעוד המחצית התחתונה, וכן העמוד השני, הודפסו בירושלים. ההדפסה המפוצלת נועדה להבטיח הפצה מוקדמת ולחסוך זמן, בגלל משך הנסיעה מתל אביב, בעיקר על רקע החשש מהופעתו של עתון ערב תל אביבי מתחרה – *חדשות הערב*, שמטרתה היתה לרכוש חלק מהקוראים של עתונות הערב.¹⁸ בדצמבר 1947, עם הטלת המצור החלקי על ירושלים, השתבש

בירושלים כללה כ־230 גרם לחם לגפש, כמות קטנה של קורנפלור (במקום קמח), קילו תפוחי אדמה, קילו גזר וכן עוף אחד ליומיים למשפחה בת ארבע נפשות. קבוצות עובדים מסוימות זכו ב"תוספת מזון", משום שהוגדרו כ"עובדי עבודה גופנית קשה". בין הוכאים לתוספת כזו היו גם העתונאים, אולם היו ביניהם שסירבו ליהנות מהטבה זו.¹³

המצור היה לא רק במוצרי מזון. העיר סבלה גם ממצוקה של מים ודלק. ההספקה הסדירה של מים לעיר הופסקה רק סמוך לפינוי הכוחות הבריטיים, אולם עוד קודם לכן הצליחה "ועדת ירושלים" לאגור כחשאי כמויות גדולות של מים.¹⁴ המחסור בדלק, לעומת זאת, היה חמור פי כמה והוא גרם לשיבושים קשים באספקת החשמל לעיר. מפעלי תעשייה, מוסדות חינוכיים ובתי דפוס התקשו לתפקד באופן סדיר ואספקת החשמל לבתים היתה מוגבלת לשעות ספורות מדי יום. כתוצאה מכך, לא יכלו התושבים הירושלמים להפעיל את מקלטי הרדיו שלהם במרבית שעות היממה. הדבר רק חיזק את התלות של הירושלמים בעתונות הכתובה כמקור העיקרי, שסיפק לא רק מידע על הנעשה בחזיתות, בארץ ובעולם, אלא גם מידע שימושי על מיקומן של תחנות לחלוקת מזון ועל מועדי פתיחתן.

למרות שהבעיות והמאבק הקיומי נגד האויב החיצוני היו משותפים לכל האוכלוסיה, נתגלעו ביישוב היהודי מחלוקות בין פלגים וסיעות, ובמיוחד בין הציבור הציוני לבין הקהילה החרדית הלא ציונית.¹⁵ גם המחלוקות בין חברי המחתרות השונות לא נעלמו.

מפת התקשורת בירושלים הנצורה

התנאים הקשים, שעיצבו את החיים בעיר הנצורה, השפיעו גם על העתונות. למרות המחסור בחומרי גלם חיוניים (ובעיקר נייר), הבעיות באספקת החשמל, הקשיים בהשגת מידע ובעיות כוח אדם עקב גיוס עתונאים ומפיצי עתונים – פרחה בירושלים עתונות יומית ושבועית, שנהנתה מתפוצה גדולה ורוותה את צימאונם של תושבי העיר למידע.

כל העיתונים היומיים, למעט אחד (פולשתיין פוסט), נולדו בימי המצור והמלחמה וגוועו במהלכה או בשוך הקרבות. אחדים נפרדו מקוראיהם לפני שהפסיקו להופיע, ואחרים נעלמו בחטף, ממש כפי שנולדו. כולם שיקפו את מצוקת המידע של תושבי ירושלים, שאספקת העיתונים היומיים שלהם בעברית – שכולם ראו אור בתל אביב – נותקה. את החלל התקשורתי הזה זיהו, וביקשו למלא, לא רק הרשויות, אלא גם גורמים פוליטיים ויוזמים פרטיים. המעורבות הרבה של שני האחרונים מלמדת כי למרות המלחמה, לא היו מפלגות וגורמים פוליטיים מוכנים לוותר על פעילותם, ואדרבה – אפשר שהם היו ערים לכך שהעיר הנצורה, כמו המדינה כולה, נמצאת בתקופת מעבר היסטורית ועל כן אין להפסיק את הפעילות הרעיונית אלא דווקא להיפך – יש לשמרה, ואולי אף להגבירה. המחלוקות הפוליטיות ביישוב היהודי חידדו אפוא את הצורך בטיפולם של ערוצי תקשורת מוזהים להעברת המסרים הרעיוניים. יומים פרטיים, בין אם פעלו באופן עצמאי ובין אם חברו לגורמים פוליטיים, זיהו את הפוטנציאל הכלכלי הגלום בביקוש הגואה למידע והם מיהרו לספקו. לפחות במקרה אחד, של *ידיעות אחרונות*, כפי שעוד יובהר להלן, היו

■ **היום**, לידו של עתון בוקר זה, ב־18 בינואר 1948, היתה חידוש בן־העתונות בארץ ישראל, שכן מאז 1936 לא הופיע בירושלים שום יומון בעברית. לזמרות העתונות בונדע לספק את צרכי המידע של תושבי העיר – וליד שמו גם התנוססה הכותרת "עתון יומי ירושלמי" – הוא נתפס כאיום על ידי העתוניים הוותיקים בתל אביב, ואצמן, אלה הכריזו מלחמה לגליול על העתון הצעיר ואסרו על המפיצים הירושלמים להפיצו. האיסור אף הונה באיומים כי מפין שיעזו לחלק את העתון הירושלמי יסתכן בהפסקת האספקה של העתונים מהתל אביב. החרם לא היה במלואו סוד, והעתון אף דיווח לקוראיו בעמודיו הרביעי (ב'148:27) כי "מחלקי עתונים מתעלמים מהחרם על עתון השלילי מטרותיו בתל אביב בירושלים". מלחמה הקיום של **היום** אף הועלתה לעיתון בדיניו הגבלת הסכנות היהודית. בישיבה ב־11.2.48 אמר הרב י. ל. פישמן: "... [אני] חושש מאוד שדוע לפני תשוקת המדינה היהודית תחבר, לחלילה, ירושלים העברית. תכלה העתונות העברית מדברת בבוהל על ירושלים, אולם

הכשולו הירושלמי של העתון התל אביבי היה אפשרי כי עוד הקשר המלפוני בין שתי הערים פעל כסדרו. אולם, בעקבות פינוי הכוחות הבריטיים עם סיום המנדט, ניתוח מערכת החשמל בעיר ישיבוש הקשר המלפוני, שוב לא ניתן היה לקבל את המידע המובחר מכל אביב, והמערכת הירושלמית בהנהגתו של דב יודקובסקי¹ רתמה להפקת עתון נפרד. אולם, לעתון הירושלמי לא היה זהות עצמאית ואף לא סממנים ייחודיים. שמו של העורך האחראי בתל אביב (נח מזוס) התנוסס גם על המהדורה הירושלמית והמיספור השוטף של הלייבונות היה זהה לזה של העתון בתל אביב.

תפוצתו של ידיעות אחרונות הייתה הגדולה ביותר בין כל העיתונים היומיים בירושלים בתקופת המצור והמלחמה. מדי יום נמכרו 6,000-7,000 עותקים, כאשר במים של אירועים מיוחדים הגיעה התפוצה ואף לעשרת אלפים גיליונות.²⁰ בימי חול כלל העיתון שני עמודים, ולעתים עמוד אחד בלבד, וביום שמי-ארבעה עמודים.

[illegible]

מנותקת והעתונים התל אביביים לא הגיעו אליה. בימים כאלה הגיעה התפוצה, לדברי פלאי, עד 10,000 גיליונות ביום. בימים אחרים היתה התפוצה נמוכה יותר. בימים שבהם שובשה אספקת החשמל וההדפסה נעשתה בשיטה ידנית, הגיעה התפוצה לכדי 1,000 – 2,000 גיליונות ביום. מדי פעם, ובעיקר בימים של איירועים מיוחדים, הוציא העתון גם מהדורות אחר הצהריים, שנשא שם שונה: בערוז היום.

החשיבות שהיתה לליום בימי המלחמה נמוגה בתום המלחמה. העתונים היומיים הוותיקים והמוכרים שוב הגיעו בצורה סדירה מתל אביב והתחרות החריפה מצדם, ובעיקר מצד עיתוני הערב – דיעות אחרונות ומעריב מוססה את הבסיס הכלכלי שהיה חיוני לקיומו והחניקה את התקוות שהיום יוכל להמשיך ולהתקיים כעתון ירושלמי.³² מבחינה זו יש הבדל בין מהדורות ירושלים של דיעות אחרונות לבין היום. הראשונה שירתה את המטרות האסטרטגיות של עתון האב, והיתה בבחינת "שחקן חסר" שהבטיח כי ההצגה לא תיפסק ולו ליום אחד, וכי לא ייגרס נתק בין העתון לבין קוראיו. אף אם היו למייסדיו של היום תקוות למסדרו, הרי עם סיום המצור הוא נתפס כעתון מקומי, נחות בהשוואה לעתונים התל אביביים, ונאלץ בסופו של דבר לסיים את תפקידו משום שלא היה בו עוד צורך. אפילו שלטונות הצבא שרכשו את היום בתקופת המצור, כדי לחלקו לחיילים בבסיסים ובמוצבים, היפנו לו עורף עם חידוש הקשר לתל אביב והפסיקו את קנייתו בחודש אוגוסט 1948.³³

העתון הפסיק את הופעתו ב־18.7.49, מבלי שנפדר מקוראיו

כשהופיע עתון עברי יומי, היום, שהוא למעשה העתון העברי היחיד בירושלים – נלחמים בו עד הרה. ²⁶ ארבעה ימים מאוחר יותר שוב הועלה הנושא לדיון והוחלט על הקמת ועדה מיוחדת שעליה הוטל להתקשר עם מערכות העתונים ולדרוש מהן "לבטל את האיסור על הפצת העתון".²⁷

הרקע המדויק להקמת היום, כמו גם מקורות המימון שלו, אינם ברורים עד היום. לפי עדותו של המו"ל, אלכסנדר פלאי, לא היה העתון פרי רעיונו, אלא גולד ביוזמת חבר הנהלת הסוכנות יצחק גרינבוים. "בדצמבר 1947 בא אלי גרינבוים, סיפר לימים פלאי, 'ואמר לי: אני מדבר בשמי הפרטי, אבל מאחורי ניצבת הסוכנות היהודית. אנו דורשים שתתפנה מכל עיסוקיך ותוציא לאור עתון. ירושלים תהיה מופגזת ונצורה, וצריך לדאוג, למען המוראל, שתושבי ירושלים ידעו על הניצחונות בהזיתות האחרות'.²⁸ לדברי פלאי, שעד אז לא היה לו כל ניסיון בעתונות ועיסוקו היה בהוצאה לאור של ספרים, הובהר לו כי גרינבוים ואנשיו יישאו בכל ההוצאות, ואם יהיו רווחים 'הם יחולקו חצי בחצי'.²⁹

גרינבוים עצמו נשא בתואר העורך הראשי של העתון, אולם מעורבותו המעשית התבטאה בכתיבת מאמרי מערכת,³⁰ באבטחת המימון וכן באספקת מידע. מלאכת העריכה בפועל נעשתה על ידי דניאל שר, ורבים מעורבי האנציקלופדיה העברית, שפלאי היה המו"ל שלה, גויסו לשמש כעתונאים בעתון החדש.³¹ שיאי התפוצה של העתון נרשמו בתקופות שבהן העיר היתה

הקרב על הדרך לתל אביב

הפסקת האש

הקרב על הדרך לתל אביב, בין צה"ל ויחידות חבלת הירוקים לבין חזית הירוקים, נמשך במשך כ-10 ימים. במהלכו נהרגו כ-100 חיילים ופצועים רבים. הפסקת האש נכנסה לתוקף ב-15 במאי 1948.

היום

היום הוא עיתון יומי, המופץ בירושלים. הוא מכיל חדשות, מאמרים, תעודות היסטוריות וכתבות על אירועים חשובים. היום נוסד ב-1947 על ידי אלכסנדר פלאי.

מדינת ישראל הוקמה והזכרה

אמריקה, רוסיה ושלישים מדינות אחרות הכירו בה

טרומן מעיין בביטול אמברגו, בינתיים תעזור אמריקה בכסף ובאנשים

הכרזת יסוד מדינת ישראל

הכרזת יסוד מדינת ישראל, 14 במאי 1948. הכרזה זו היא היסוד להקמת מדינת ישראל.

חזרתם על המלחמה הלאומי והבטחת את כספר!

ידיעות ד' איוול תש"ח 1948

ידיעות

החשבתו בצורה הלאומי!

יום שישי
ה' איוול תש"ח
14
ס"א 1948
ג' 1111 ל"ב
המזרח 10 מיל

הכרת המלחמה הלאומי והבטחת את כספר!

החשבתו בצורה הלאומי!

ידיעות

החשבתו בצורה הלאומי!

יום שישי
ה' איוול תש"ח
14
ס"א 1948
ג' 1111 ל"ב
המזרח 10 מיל

הכרת המלחמה הלאומי והבטחת את כספר!

החשבתו בצורה הלאומי!

ידיעות

החשבתו בצורה הלאומי!

יום שישי
ה' איוול תש"ח
14
ס"א 1948
ג' 1111 ל"ב
המזרח 10 מיל

ישראל, השבועון קול ישראל, כי הושג רישיון לעתון יומי. בעקבות זאת אף נפתח משרד מיוחד בירושלים והוחל בהכנות להוצאת היומון, אולם בסופו של דבר לא הגיעו ההכנות הללו פרי.³⁶

העתון הופיע כסדרו גם בימי חול המועד פסח תש"ח, אף שבמים אלה אין עושים במלאכה. שאלת הכנת העתון והדפסתו גם בימי החג הובאה בפני רבה של העדה החרדית, הרב דושינסקי, וזה העניק את האישור במקובש, תוך הנמקה שפורסמה בכל אחד מימי חול מעל דפי העתון: "בגלל ההתעניינות המרובה של הציבור בכל המרחשה בארץ ובגולה בעת הזאת – גיתן היתר מטעם מר"ן שליט"א והראב"ד [ראש בית דין] שליט"א ל'היומן' להופיע בימי חול המועד בשינוי".

"השינוי" שאפשר את הופעת העתון נעשה על ידי השארת חלל לכן שגדול כרבע מעמוד, בהתחית כל אחד משני עמודי העתון ובו הונח "מפני קדושת המועד", ההללים הלכבדים מופיע בעתון בכל ימי חול.

בתקופת המצור, כאשר העתונים התל אביביים לא הגיעו בירושלים, כרש הרשויות הצבאיות את העתונים המקומיים להחלוקה בידי החיילים. *היומן* לא היה ביניהם. (וראה אלה גם התחרמם גיליונות העתון על ידי הצנזורה הצבאית). בתורש אונוסט 1948, לאחר שכבר נפסקה קניית העתונים הירושלמים (וראו גם הערה 33 לעיל בעניין הפסקת רכיבתו של *היומן*) פנה קצין הדת בחטיבת ירושלים לא מחלקת התרבות החטיבתית בשאלה אם נהוג לספק לחיילים גם את העתונים הדתיים – *הצופה היום*. במכתב תשובתו, שנשלח אליו ב-

בגיליונו האחרון. המו"ל, אלכסנדר פלאי, שלא גילה עניין יתר במו"לות עתונאית, שב לעסוק בהוצאת האנציקלופדיה העברית.

■ **ידיעות חדשות – Neuste Nachrichten (Jedioth Chadaschoth – Neuste Nachrichten, ידיעות חדשות, שנסד העתון היה החלופי-מקומי המניח לעיתונות הזאת החל אביבי הוותיק, שנסד 1935 ובסגר 1973) ואשר שירת מבואי ארגונים. העתון הירושלמי, שראת אור במהדורה משופלת (טרסלים), נועד על ידי כתב הירושלמי של העתון, שלום כן חורין. הוצאת המהדורה המקומית, שהופצה במספר קטן של עותקים, שקיפה את חצי המידע הייחודיים של דוברי הגרמנית, שנתקנו ממקור המידע הקבוע שלהם בשפה. העתון הירושלמי כלל ידיעות שזורגמו מהעיתונות העברית, הודעות רשמיות וכן דיווחים שפורסמו בדבריו. לא נמצאו עותקים של עתון זה, ועל כן גם אין אפשרות לתעד את הארכיונים המדויקים של הופעתו ומערכת.**

■ **היומן**, עתון בוקר זה, שהיה ביטאונה של אגודת ישראל, החל במסורת המשתכס עד היום, לפעם עתונה של המפלגה היהדית יוצא לאור בירושלים, העתון, שיצא לאור כפרבואר 1948, בעריכת אוריאל צימר,³⁴ שיקף את הצורך להגן על "האינטרסים של שומרי המסורת,"³⁵ בעיקר לאור התחזקותה של העתונות החילונית, המפלגות והמהפכנים, גדונו התכביות והצטאת אורן יומי כבר שנים אחדות קודם לכן. עוד בתש"ג בירש שופרה של אגודת

חדשות צהרים נולד יום אחד בלבד אחרי שהעתון המשותף, ידיעות ירושלים, נסגר. הקשר בין שני האירועים אינו מקרי. העתון ההסתדרותי דבר היה אחד ממרכיביו של העתון המשותף, וכשהאחרון הגיע לסוף דרכו, לא היתה ההסתדרות – ולמעשה, מועצת פועלי ירושלים – מוכנה להיוותר ללא כלי ביטוי משלה. חדשות צהרים היה בבחינת התשובה המיידית למציאות החדשה. הדפסתו בסטנסיל אפשרה את הופעתו למרות הפסקות החשמל בעיר, ובמקביל – הותירה זמן להכנת תשתית לעתון של ממש.

חדשות צהרים, בעריכת ישעיהו קלינוב, כלל שניים עד ארבעה עמודים ביום חול, וששה-שמונה עמודים ביום שישי. העתון הפסיק לצאת ב־27.6.48, ושבוועים לאחר מכן נולד יורשו – דבר ירושלים.⁴⁶

■ דבר ירושלים. ניתוקה של ירושלים, שגרם לכך שעיתונה של ההסתדרות, דבר, לא הגיע לעיר, או שחלו שיבושים חמורים באספקתו, הניע את מועצת פועלי ירושלים להוציא לאור עתון של ממש משלה, מעין ממלא מקום מקומי לעתון האב, הממלא תפקיד כפול – ערוץ למסירת מידע וערוץ רעיוני. בגיליון הראשון של העתון גם הובהרו הסיבות להופעתו. במאמר, הנושא את הכותרת "עם הגליון הראשון", נכתב: "לאחר לבטים ומאמצים זכינו שלציבור הפועלים בירושלים ולכל שוחר קידמה ודמוקרטיה ביישוב יהיה כלי עצמאי, שיוכלו לבטא בו את הגיגיהם, מחשבותיהם ומגמותיהם. מגמת עתוננו היא לבטא את המתרחש בקירבנו לחיוב ולשלילה ללא

המשמר. החל מהגיליון הרביעי לפחות⁴³ הוחלף הכיתוב כדלקמן: "יוריל [יוצא לאור] ע"י עתונאים בשביל קוראי דבר, הארץ, הבקר, המשקיף, הצפה, על המשמר". השינוי בכיתוב מלמד על החשיבות שהעתונים ייחסו לשמירת הויקה והקשר בינם לבין הקוראים. המאמצים לייצר עתון שיהיה מקובל על כל השותפים הפוליטיים הצליחו רק בחלקם. יומיים אחרי לידת העתון פשטו כוחות אצ"ל ולח"י על הכפר דיר יאסין. הסיקור שניתן בידיעות ירושלים לפעולה, שבה נהרגו ונפצעו רבים מתושבי הכפר, נתפס כמתון מדי בעיני השמאל. "עובדי על המשמר טענו כי גוסס הידיעות והכותרות שפורסמו בידיעות ירושלים מעורר תגובות קשות מצד קוראיהם," סיפר לימים אביעזר גולן.⁴⁴ ואמנם, בעקבות פרשת דיר יאסין נטש על המשמר את העתון, חמישה ימים בלבד אחרי הופעתו. העתון המשיך להופיע בבעלות חמשת השותפים האחרים.

בימי חול כלל ידיעות ירושלים שני עמודים ובימים ו' – ארבעה עמודים. גיליונו האחרון של העתון (שהיה בן עמוד אחד בלבד) ראה אור יומיים אחרי הכרות העצמאות, ב־17.5.48. העתון לא נפרד מקוראיו ואין בנמצא גם הסבר מתועד להפסקת הופעתו. אפשר כי הסיבות לכך נעוצות בקשיי ההדפסה החמורים שנתעוררו בגלל שיתוק רשת החשמל בעיר.⁴⁵

■ חדשות צהרים. עתון בוקר זה לא יצא לאור בדפוס אלא בשכפול (סטנסיל). למרות דלותו החיצונית היה הגלגול העוברי שממנו התפתח מאוחר יותר היומן המודפס דבר ירושלים.

THE PALESTINE POST

JERUSALEM
Monday, Feb. 2, 1948
PRICE: 20 MILLS
VOL. XIII No. 6627

Printed for the Jerusalem Press Ltd. at
Hamadip Liphahit Press Jerusalem

COLUMN ONE
By
David Courtney

THE truth is louder than TNT and burns brighter than the flames of arson. It will win in the end. Last night's bomb smashed machinery, burned precious records, made people homeless, injured some; but the target was plain truth. It is surprising what some men will do to destroy truth. The tyrant, the Fascist, the fool and the ignorant victims of any one or all of these have tried to suppress the

COMMISSION'S FIRST REPORT
Palestine Post Correspondent
LAKE SUCCESS, Sunday. — Tomorrow will be a crucial day for the Yaskar — as the Free-Nation Palestine Commission hands its first report to the Security Council.
If the Commissioners are determined to see the Assembly's resolution implemented, the report will contain a strong indictment of Britain, who has in all her actions obstructed the Commission's work rather than helped.
The five Commissioners will hold a press conference at 3 o'clock in the afternoon (10 p.m. Palestine time). At the same time, the sixth session of the United Nations Economic and Social Council will be held.

PALESTINE POST PRESS AND OFFICES DESTROYED
Bomb and Fire Gut Three Buildings
EXPLOSION ROCKS JERUSALEM
The Palestine Post and two adjacent buildings at the top of Hasidat Street were wrecked by an explosion and a fire that followed last night that reached the level of the upper stories of the two buildings, sending glass spinning across the rooms, shaking workers and tenants.

Nehru Weeps For Gandhi
NEW DELHI, Sunday (AP). — Pandit Nehru wept tonight when he placed a floral tribute beside Gandhi's ashes.
Part of Gandhi's ashes will be cast into the sacred Jumna River at Delhi near where he was cremated, but some of the bones will be carried later to other sacred rivers and cast there to achieve the universal love between man and the people.
Crowds gathered today near Birla House. Some knelt down in touch of grief and as a symbolic act signifying their desire to transfer to themselves what they consider to be Gandhi's saintliness.

הפלסטיין פוסט – בלוגו שונה ובמהדורה מיוחדת לאחר פיצוץ המערכת והדפוס

לוח 1:

יומונים בירושלים במלחמת העצמאות ובתקופת המצור

העורך	בעלות	תאריך סגירה	תאריך הופעה	
דב רבין	מועצת פועלי ירושלים	26.11.48	13.7.48	דבר ירושלים
אביעזר גולן / יהושע אופיר	אצ"ל	1.10.48	1.6.48	החרות
בזיה רחמני	מפא"י	19.3.48	2.12.47	חדשות הערב
יצחק גרינבוים/ דניאל שר	אלכסנדר פלאי יצחק גרינבוים	18.7.49	18.1.48	היום
אוריאל צימר	אגודת ישראל	31.1.49	12.2.48	היומן
ישעיהו קלינוב	מועצת פועלי ירושלים	27.6.48	18.5.48	חדשות צהרים
דב יודקובסקי	ידיעות אחרונות	3.9.48	1.1.48	ידיעות אחרונות מהדורת ירושלים
יצחק בן-דור	משתפת לעיתוני הבוקר	17.5.48	7.4.48	ידיעות ירושלים
גרשון אגרוסקי (אגרון)	פרטי	ממשיך לצאת לאור בשם גרונלם מוסט	1.12.32	פלשתיין פוסט (אנגלית)
שלום בן-חורין	פרטי	--	--	ידיעות חדשות (גרמנית)

כחל ושרק. לא נכסה על צללים, אולם גבליט קודם-כל את האורות המרובים שבחיינו.⁴⁷ כמו קודמו חזושת צהרים שיצא בסטנסיל, הופיע גם דבר ירושלים, שנערך בידי דב רבין, בשעות הצהריים. בימי חול כלל העתון שני עמודים ובסוף שבוע ארבעה עמודים.

דבר ירושלים הפסיק את הופעתו בסוף חודש נובמבר 1948. נראה שהסיבה העיקרית לכך היתה התייצבות המצב הצבאי, שאיפשרה את חידוש ההפצה של כל העתונים התל אביביים, ודבר בתוכם. הנסיבות המדויקות להפסקת ההופעה אינן מתועדות, ויש מקום לשער כי ההסתדרות הכללית לא היתה מעוניינת בכן תחרות מקומי לעתון הרשמי שלה. תפוצת העתון, שלא היתה גדולה, היקשתה אף היא על ביטוסו כעתון עצמאי. עורכי העתון הירושלמי לא שכו להיפרד מקוראיהם. בהודעה, הנושאת את הכותרת "עם הגליון האחרון", נכתב: "בימי המצור והנתוק מהיישוב ומהחברים חיפשנו ניב עצמי ודרך למסירת חזושת ודיועות לציבור... המצור וההסגר נפרצו, שוב נקשרו קשרים יציבים והופעת העתונים עליהם חונקנו ולהם הורגלנו הפכה קבע. הגורמים אשר חיבנו למאמץ מיוחד כמעט נעלמו, ואנו רואים את תפקיד המעבר שמלא העתון כמושלם."⁴⁸

למרות שדבר ירושלים היה יציר מובהק של תנאי המלחמה והמצור בירושלים, ונועד למלא חלל תקשורתי, היו ססברו כי מן הראוי לשמר את "תפקיד המעבר" ולהפוך את ממלא המקום לעתון של קבע. אחד מהם היה המושל הצבאי של ירושלים, דב יוסף. ב-26.11.48 (היום בו הופיע הגליון האחרון של העתון) הוא שיגר מכתב אל עורך דבר, זלמן רובשוב (ש"ר), שבו נאמר: "גדהמתי לשמוע פתאום על ההחלטה לסגור את דבר ירושלים. לו ידעתי מקודם הייתי מבקש מההסתדרות לא להוסיף מכה לירושלים, גם אם זה היה עולה לה בכספים ולהשאיר את העתון... תבל מאוד ששמו קץ דווקא למפעל אשר בתחלת הצדיק את קיומו."⁴⁹ מתשובת עורך דבר עולה כי לא העתון התל אביבי הוא שיוס את הפסקת ההופעתו של האח הירושלמי, וככל הנראה גם לא ראה בו יריב או בן תחרות.⁵⁰

■ **החרות.** "עתון יומי של ירושלים הלוחמת", שנולד ב-1.6.48 ונועד לשמש כביטאון האצ"ל, היה למעשה מבשרו של היומן חרות, שהחל לראות אור ארבעה חודשים מאוחר יותר בתל אביב. ואמנם, כאשר הוחלט על הוצאת העתון התל אביבי, ששימש במשך שנים רבות כביטאון של תנועת החרות,⁵¹ הופסקה הופעתו של העתון הירושלמי.

הפעולות שקדמו להוצאת העתון נמשכו ימים ספורים בלבד. "מפקד המחוז של אצ"ל, מרדכי רענן, קרא לי אליו ושאל אותי אם אני מסוגל להוציא עתון יומי, ועניתי לו בחיוב", סיפר לימים עורכו הראשון של חרות, אביעזר גולן,⁵² "תוך יומיים התארגנו והעתון הופיע". גולן, שעבד כעתונאי בהמשקף ובדיועות אחרונות כבר הוציא קודם לכן עתון חד פעמי בשליחות האצ"ל. עתון זה, משואות שמו, יצא לקראת חג הפסח וחולק לחיילי האצ"ל.

תפוצתו של חרות היתה כאלף עותקים ביום. כמאה מתוכם הופצו למנויי המשקף, כתחליף לעתון התל אביבי שלא הגיע כסדרו לירושלים. מרבית עותקי העתון חולקו חינם לחיילי האצ"ל

בירושלים ועותקים מעטים ביותר גם נמכרו. עם זאת, העתון זכה בפופולריות רבה בין החיילים בירושלים, ולא רק בקרב אנשי אצ"ל. הסיבה לכך היתה שהעתון הירושלמי הקדים להופיע לפני העתונים האחרים. הדבר עולה מתוך מכתב ששיגר מפקד גדוד ב' ב-28.6.48 אל לשכת ההסברה בחטיבת ירושלים: "אני רואה צורך להפנות את תשומת לבכם לעובדה, שרבים מבין החיילים בפלוגתי קוראים בקביעות את חרות [השיבוש בשם העתון במקור], עתון אצ"ל בירושלים. לאחר שהתעניינתי בדבר מצאתי כי רבים מבין הקוראים אין להם עניין מיוחד בעתון הנ"ל, אולם מכיוון שזהו העתון הראשון המקדים לבוא כל בוקר רבים הקופצים עליו."⁵³ כאשר עבר גולן לתל אביב, כדי לסייע בהכנות להוצאת חרות, נתמנה יהושע אופיר לערוך את העתון במקומו.

■ **פלשתיין פוסט.** העתון בשפה האנגלית, שנולד בדצמבר 1932 – והרואה אור עד היום בשם ג'רוזלם פוסט – המשך להופיע כסדרו גם בימי המצור המלחמה, למרות שעם פינוי הכוחות הבריטיים אבדו לו מרבית קוראיו. בחודש מאי 1948 נותרו לעתון פחות מאלף מנויים בירושלים⁵⁴ והוא נקלע למצוקה כלכלית. עוד קודם לכן ספג העתון מכה קשה, כאשר בניין המערכת ובית הדפוס שלו נפגעו קשה מפיצוץ מכונת תופת.

גרשון אגרונוסקי (אגרון), מייסד העתון⁵⁵ ועורכו (שאף החזיק ב-49% מהמניות) עשה מאמצים גדולים להתגבר על המשבר הכלכלי והצליח לשכנע את העובדים לוותר על שכרם ולקבל, במקום זאת, מניות. במקביל, עלה בידו לגייס משקיע גדול לעתון – את חברת סולל בונה – וכן להשיג הלוואות מבנקים.

בעוד שכל העתונים הירושלמים האחרים קמו כתחליף לעתונים התל אביביים שאי אפשר היה להביאם לירושלים, היתה לפלשתיין פוסט בעיה הפוכה. הניתוק מנע אפשרות של הפצת העתון בתל אביב ובערים אחרות במדינה. החשש מפני אובדן הקוראים במרכז הארץ, כמו גם הרצון לפתח בסיס הכנסה נוסף, הביאו להחלטה להוציא לאור שתי מהדורות מקבילות, האחת בירושלים והשנייה בתל אביב. המהדורה התל אביבית הופיעה במשך כחודשיים וחצי (מ' במאי עד ה'10 באוגוסט).

פירסומים יומיים אחרים

היומנים הירושלמים, למרות מספרם הרב יחסית, לא סיפקו את כל צרכי המידע של הירושלמים הנצורים. השיבושים בהדפסת העתונים והקשיים בהפצתם בשל הקרבות וההפגזות, רק חשפו את הצורך באספקה סדירה ושוטפת של מידע בעיקר לחיילים, אך גם לאזרחים. גם הרדיו לא מילא את החסר. מקלט רדיו לא היו מצויים בכל בית ובכל עמדה. גם מי שהחזיק בביתו מקלט רדיו התקשה להסתייע בו, משום שאספקת החשמל היתה מוגבלת לשעות אחדות ביום. על רקע זה צמחו בירושלים לפחות ארבעה פירסומים יומיים – מעין עלוני מידע – שכולם הודפסו בסטנסיל והופצו ללא תשלום. המכנה המשותף לכל הפירסומים האלה היה שהם הוצאו לאור על ידי הרשויות – אורחיות או צבאיות. אולם, תנא זו טעות לראות את כל עלוני המידע אך ורק כביטוי סתור של הבנה מצד הרשויות למצוקת

הלילה יוזז השעון בשעתיים

כדי לקמץ בתצורות החשמל החליטה ועדת ירושלים להנהיג בעיר ירושלים, החל מהיום, יום א' 16 במאי בחצות לילה, שעון קיץ בהבדל של שעתים לגבי השעון של עכשיו. הלילה ב' 17 יוזז השעון בירושלים לשעה 2. על התושבים להזיז איסוף את מחוגי שעוניהם בשעתים קדימה לפני לכתם לישון הערב. מחברת החשמל נימסר לנו אמש שאספקת החשמל תופסק היום בין השעות 1 אחת ו-9 בערב.

אנו מודיעים לחנונים בירושלים. שעד ה' ביוני 1946 אנו מקבלים בחורה את הצנצנות מתוצרת הרבה שלנו. אחרי התאריך הנל תפסק קבלת צנצנות מרבה.

תנובה

במחוז ירושלים

אורז - ירושלים, טלפון 2914
מסד' 15/5
נימסר קני בשיא העלויות והעלויות
ש י ר ת ה ל ב ב ו ת
4 הצנצנות ליום
10.30 בבקר, 3 - 8.30
היום (יום שני) דרך היטורים למדינה

קולנוע, אריסון ירושלים, מלבון 4086
במוצ'ש בטעות: 6.30 - 8.30 בימי חשבת 4 הצנצנות ליום 10.30 בבקר, 3 - 6.15 - 8.15
מרשת חיים של נערת הפקר, ביצירה מוסיקלית מלבבת. ממבחר הסרטים של העונה
ליידי לילה
עם ג'ואן בלוונדל - דיון וויין
זמן: 10.30 - 3, על אחת זכר

החיים חייבים להימשך - כך מספרות המודעות מעתוני ירושלים, מיום קום המדינה, 14 במאי 1948

שעון קיץ כפול בירושלים הלוחמת

בלבד הוחלט להפיקו ללא תשלום, כדי שיעז לקהל רחב ככל האפשר. בגיליונות הבאים שובצו המודעות לקוראים בנוסח הבא: "עלון זה מופץ חינם: גמרת לקרוא - מסור לחברך". גיליונות רבים הופצו בדרך לא שיגרנית: הם הודבקו על שערי הבתים על ידי בני נוער שגויסו למשימה זו.

■ **קול המגן העברי**. עלון יומי משוכפל שהכיל בעיקר את הידיעות ששודרו קודם לכן בתחנת הרדיו של **ההגנה**. העלון הוצא לאור על ידי "לשכת ההסברה" הירושלמית בגלל השיבושים התכופים בקליטת שידורי הרדיו. הוא הופץ לא רק בקרב האוכלוסיה האזרחית, אלא שימש גם מקור מידע לפקידים וכן לעיתונאים ורבים.⁵⁹

■ **ידיעות המגן**. עלון יומי משוכפל, שהוכן על ידי חטיבת ירושלים. למרות שקהל היעד העיקרי שלו היו החיילים והמגויסים, הוא יועד גם לאוכלוסיה האזרחית. כך עולה, כדוגמה, מהודעה המתנוססת בראש הגיליון ב' 18.5.48: "בגלל הפסקת החשמל לא יוכלו להיקלט על ידי הקהל שידורי 'קול המגן העברי' בשעות הצהריים. לכן, יופיע ויופץ בצהריים **ידיעות המגן** - צורך ידיעות מוסמכות לציבור". ביטוי נוסף לקיומו של קהל יעד כפול מצוי בהודעה "אל יהודי ירושלים", שפורסמה בעמוד הראשון של אותו גיליון. בהודעה זו נכתב, בין השאר: "בירושלים עירנו תפסו כוחותינו את רוב המקומות האסטרטגיים. אך קרב קשה נטוש על גורלו של הרובע היהודי בעיר העתיקה. מאז אתמול בבוקר נעשה מאמץ לפרוץ דרך אל נצורי העיר העתיקה. לבו של כל יהודי בירושלים נתון כרגע לכוחות הלוחמים ליד החומה ובתוך החומה. אולם אין להסתפק באודה בלבד. כל אחד

המידע של הציבור הירושלמי. בה במידה הם מבטאים את הרצון של הרשויות השונות לשלוט על ערוצי התקשורת ולהורים דרכם מידע מפותק ומבוזר, כדי לקו או לנטרל, ולפחות חלקית, את המידע המוזרם בעתונות המפלגתית והמסחרית ואת ההשפעה המיוחסת לו. עלוני המידע, שהם מעין "עתונים" מטעם, היו משוכפים בפרשנות רשמית, חפים מביקורת על ההנהגה ושימשו למעשה כסוכן סוציאליזציה שלה.

ואלה הם עלוני המידע היומיים שהופיעו בירושלים בימי המצור והמלחמה:

■ **קול ירושלים**. עלון מידע זה יצא לאור על ידי מחלקת ההסברה⁶⁰ של "ועדת ירושלים" במשך כארבעה שבועות (מה' 21 במאי ועד ה' 16 ביוני).⁶¹ העלון היה פרי שיתוף פעולה מתואם בין "ועדת ירושלים", שהיתה הגוף העליון של היישוב בירושלים, לבין שתי תחנות רדיו - **קול המגן העברי** ו**קול ירושלים**. ההחלטה על הוצאת העלון נתקבלה בישיבה מיוחדת, שבה נקבע, בין השאר, כי "לרגלי הפסקת זרם החשמל לרוב חלקי העיר, אין לסמוך על הרדיו כמקור בטוח למתן אינפורמציה לקהל" וכי "בשעה הנוכחית בירושלים אינפורמציה כזאת היא אחד המכשירים החשובים של מלחמה בתבוסות ובשמחות שקר". אף שהיה מדובר בהוצאת עלון משוכפל, הוא הוגדר כ"עתון" ונקבע כי אלת יהיו תכניו: "חדשות צבאיות, הוראות צבאיות ע"י 'קול המגן העברי'; ידיעות עולמיות, פוליטיות; הוראות ממשלתיות ע"י 'קול ירושלים'; ידיעות לבית ולמשפחה ע"י ועדת ירושלים".⁶² העלון, שעורכו היה יצחק ורפל (רפאל), יצא לאור בשעה שתיים אחרי הצהריים ונקבע כי מחירו יהיה 10 מיל, אולם כעבור שלושה ימים

בפסח, בס"ו באב, בכ"ט באב, בתשרי ובחשוון. לאחר מכן חודשה ההופעה הסדירה והשבועון המשיך להופיע עד שנת 1952.

■ **הד המורח** "שבועון עממי בלתי תלוי", שהיה ביטאון של ועד העדה הספרדית בירושלים. השבועון יצא לאור ב"10.6.42 והמשיך להופיע עד 27.7.51. עוד לפני החלטת האו"ם הפסיק העתון את הופעתו וזו חודשה, אחרי הפסקה בת כמעט שנתיים, רק בשלהי המלחמה, מה"12 בנובמבר 1948 שב העתון והופיע כסדרו ובשנת 1948 ראו אור שמונה גיליונות. העורך: דוד סיטון. עורך ראשי: אליהו אלישר.

שלושה מהעיתונים שהופיעו בירושלים בשנת 1948 היו עיתוני רדיו:

■ **הגלגל** – "דו שבועון לבעיות העולם ולקול ירושלים", שהחל להופיע ב"22.7.43 ונהפך כעבור כשנה לשבועון. העתון, בהוצאת "לשכת המודיעין הממשלתית בירושלים, מטעם מיניסטריין המודיעין הבריטי", היה עתון לענייני רדיו, שנכללו בו גם מאמרים בנושאי אקטואליה ובנושאים אחרים. העורכים: יעקב קופלביץ (עד 1944), דב קמחי ומנחם גולדנרדייל. העתון החזיק כ"20 עמודים, ומחירו היה 40 מא"י ב"1943 ורק 35 מא"י בשנתו האחרונה. הגיליון האחרון של הגלגל הופיע ב"8.4.48, ובעמודו האחרון נתפרסמו דברי פרידה מן הקוראים: "בימי מלחמת העולם התחיל 'הגלגל' להופיע בירושלים, עיר-קדשנו, ובימי-מלחמה קשים הוא נפסק ועובר לידיים עבריות לשמש כלי-מבטאו של הראדיו העברי בארץ. ועם שינוי זה אנו משנים גם את שמו – המאזין ייקרא למן הגיליון הבא."

■ **המאזין** יורשו וממשיכו של הגלגל. יצא לאור שבועיים אחרי הפסקת הופעת הגלגל ושלושה שבועות לפני סיום המנדט הבריטי. במאמר המערכת, שפורסם בגיליון הראשון (22.4.48), נמסרה גם תעודת זיהוי עצמית: "שבועון עברי רחב היקף של הראדיו העברי במדינה העברית העתידה". בכתב העת, שהיה בן 12 עמודים, פורסמו תוכניות שידורי הרדיו וכן מאמרים בנושאים שונים. ככל הנראה הופיעו שלושה גיליונות בלבד, והאחרון ביניהם יצא ב"13.5.48. המו"ל והאחראי היה דב קמחי ומחיר כל גיליון 35 מא"י.

■ **קול ירושלים לתלמיד**. אפשר לראות בעתון זה מעין "אח" צעיר של הגלגל **המאזין**, שכותרת המשנה שלו הכריזה "שידורים לבתי ספר", והוא היה מיועד לילדים ולבני נוער.⁶⁶ העתון החל לצאת בתש"ז בהוצאת "שרות השידור בארץ מתוך שיתוף עם מחלקת החינוך של הוועד הלאומי לכנסת ישראל". ככל הידוע יצאו לאור שלושה גיליונות בלבד: נובמבר 1946 – מרס 1947; אפריל-יוני 1947 (לגיליון זה צורפה גם חוברת למורה); אוקטובר 1947 – מרס 1948. העורך: ד"ר שאול ברקלי. העתון הופץ ללא תשלום. בצד **עתון המגן**, שהיה מיועד לחיילים ואזרחים כאחד, יצאו לאור גם פירסומים שלא היו מיועדים לאזרחים מן השורה. בין הפירסומים האלה:

חייב למלא את תפקידו. כל המסוגל לנשק – יתייצב מיד אל הדגל. כל המסוגל לתפקיד במשמר העם – יתייצב מיד. ולכל תושבי ירושלים – חובה עליונה: שימרו על קור רוחכם! אל בהלה ואל שאננות. ברוח איתנה נקדם את פני הבאות.⁶⁷
עלון מידע יומי נוסף – שהופץ בקרב חיילים בלבד – היה **לחברים בבטיסים**. העלון המסופל הכיל מקבץ של ידיעות ששודרו ברדיו, הודעות צבאיות וכן דיווחים על המצב בחזיתות.

שבועונים וכתבי עת

במקביל לעיתונים ולעלוני המידע היומיים ראו אור בירושלים בתקופה האמורה גם מספר שבועונים וכתבי עת (לוח 2). מקצתם היו ילידי מלחמה, והם נעלמו מן העולם בשוך הקרבות. אחרים החלו להופיע לפני המלחמה והמשיכו את הופעתם, אם כי בדרך כלל לא בצורה סדירה, גם במהלכה. מקצתם נמכרו לקהל הרחב, ורובם הופצו ללא תשלום.⁶⁸

הבולט מבין השבועונים הירושלמים היה **עתון המגן**, שהחל להופיע ב"23.4.48 כביטאון של ה"הגנה" והוצא גם למכירה לקהל הרחב. בחזור של לשכת ההסברה של ה"הגנה" בירושלים הודגש כי העתון הוא "ראשית כל שופר ה'הגנה' לציבור העברי – נוסף לקול המגן, תחנת השידור הקיימת מכבר".⁶⁹ השבועון, שהיה בן שישה-שמונה עמודים ומחירו 10 מא"י,⁷⁰ הודפס בכ"3,000 עותקים בשבוע וזכה להצלחה רבה בקרב הציבור הירושלמי.⁷¹

מגיליון 12, שהופיע ב"2.7.48, נהפך השבועון לביטאון של חטיבת ירושלים, ושם המו"ל הוחלף מ"לשכת ההסברה של ההגנה, מחוז ירושלים" ל"מחלקת התרבות החטיבתית של צבא ההגנה – מחוז ירושלים". בגיליון 24 (שיצא לאור ב"24.9.48) שוב נתחלף השם, והפעם ל"צבא ההגנה לישראל, שירות התרבות של מטה מחוז ירושלים". הפיכתו של השבועון לעתון צבאי לכל דבר לא פגעה ביוקרתו ובתפוצתו גם בקרב האזרחים, וגם לאחר שכבר נדמו הדי הקרבות הוא נרכש ונקרא על ידי רבים מתושבי העיר.⁷² השבועון, בן 12 עמודים, כלל ידיעות, פרשנויות, מאמרים, סיפורים ושעשועונים. הוצאתו למכירה גם לקהל הרחב (המחיר: 20 מיל), מלמדת כי שלטונות הצבא לא ראו בו רק מכשיר אינפורמטיבי לשירות החיילים, אלא גם מכשיר הסברה לאוכלוסייה האזרחית.

■ **קול ישראל**. שבועונה של אגודת ישראל, שהחל לצאת בתרפ"ב (1922) והופיע עד תש"ט (1949). בראש העתון הופיע המוטו: "מטרת אגודת ישראל: לפתור ברוח התורה והמצוות את השאלות השונות אשר תעלינה יום יום על הפרק בחיי עם ישראל". עורך העתון, משנת 1946, היה משה גליקמן-פרוש.

■ **נרות שבת**. העתון, שהתחיל לצאת לאור עוד ב"1943 (העורך: הרב מרדכי הכהן), נועד להחזיר את תודעת השבת לציבור הארץ ישראלי. משנתו השנייה סייע מוסד הרב קוק להופעת העתון, הוא הופץ על ידי מפלגות דתיות, תנועות חסידייות, מועצות דתיות וארגונים אחרים.⁷³ העתון הופיע בדרך כלל כדו שבועון ועד מרס 1948 הופיע כסדרו. בין חודש אפריל לחודש נובמבר 1948 יצאו לאור חמישה גיליונות בלבד:

לוח 2:

שבועונים וכתבי-עת בירושלים
במלחמת העצמאות ובתקופת המצור

הוצא לאור על-ידי:	תאריך סגירה	תאריך הופעה	העיתון
א. עיתונים בתשלום			
לשכת המודיעין הבריטית	8.4.48	22.7.43	הגלגל
ועד העדה הספרדית	27.7.51	10.6.42	הד המזרח
קק"ל וקרן היסוד	1952	1925	ההד
ד. קמחי	13.5.48	22.4.48	המאזין
ההסתדרות הציונית העולמית	1950	1907	העולם
מוסד הרב קוק	1952	1943	נרות שבת
לשכת ההסברה של ההגנה; צה"ל	12.4.49	23.4.48	עיתון המגן
אגודת ישראל	תש"ט	1922	קול ישראל
ב. עיתונים ללא תשלום			
הפלוגה חדותית, ירושלים	--	--	הד מודיעין
"ההגנה"	23.4.48	17.7.47	החומה
קצין הנוער (הגדנ"ע)	1948	1948	חומתנו
קרן היסוד	1952	1947	ידיעות קרן היסוד
משמר העם (חבל 4, אזור 14, צפון, ועדת ההסברה)	28.9.48	27.7.48	ניב השכונות
שרות השידור בשיתוף עם מחלקת החינוך של כנסת ישראל	מארס 1948	נובמבר 1946	קול ירושלים לתלמיד
הסוכנות היהודית	1957	1943	The Jewish Agency's Digest of Press and Events
הסוכנות היהודית	4.7.48	16.2.47	די וואך אין ארץ-ישראל

ירושלים". השבועון המשיך להופיע בשם זה עד 1957.

■ **די וואך אין ארץ ישראל** (השבוע בארץ). אחי-תאומו ביידיש של השבועון באנגלית, שנולד כארבע שנים אחרי, בפברואר 1947, וראה אור כסדרו במשך כשנה וחצי, עד לסגירתו ביולי 1948.

הקשיים של העיתונים בימי המלחמה והמצור

הנתונים על הפירסומים העיתונאיים הרבים אינם משקפים את הקשיים שעיינום נאלצו העיתונים והעיתונאים להתמודד כדי להצליח במשימתם. מקצת מן הקשיים הללו היו אופייניים לעיתונות בכלל, או שהיו משותפים לעיתונות הישראלית התל אביבית, אך רבים מהם היו תולדה של הנסיבות המיוחדות של עיר הנתונה במלחמה ובמצור. פעולות הטרור הערביות לפני פינוי הכוחות הבריטיים, והפגות העיר במהלך המלחמה, לא פסחו גם על העיתונים ופגעו בפעילותם התקדמה. הקורבן הראשון היה היומון *פלשתיין פוסט*, שהמערב וזית הדפוס שלו נפגעו קשה מהתפוצצות מכונית תופת ב־1 בפברואר 1948. בחודש מרס חדר פגז למשרד הבוקר, ששכן במרכז של ירושלים, והרס אותו אבל הפעם לא היו נפגעים, עיתונאים, עובדי דפוס ומפיצים נהרגו במהלך הקרבות.⁷³

תנאי המלחמה והמצור יצרו מחסור חמור במשאבים כלכליים, באמצעי הדפסה ובכוח אדם. נדרשו אלתור, תושייה ואף מול כדי להתגבר על המחסור בכל אחד מתחומים אלה. (במסגרת הנוכחית לא נעסוק בקשיי איסוף המידע ובסכניקות השונות שפותחו על ידי עיתונים ועיתונאים כדי להתגבר על בעיה זו.)

בתחום אמצעי ההדפסה היתה בעיה כפולה. האחת, מחסור בנתיב דפוס מתאימים, שבהם ניתן לבצע את מלאכת ההדפסה בתנאים של הפסקת חשמל מוחלטת, או של שיבושים באספקת החשמל, והשנייה – מחסור בנייר. בעיית בתי הדפוס התעוררה עם פינוי הכוחות הבריטיים, שבעקבותיו נותקה אספקת החשמל לעיר כולה למשך כעשרה ימים. רוב בתי הדפוס, שמכונות הסדר ומכונות ההדפסה שלהם הופעלו בכוח החשמל, שותקו למעשה. גם כאשר חודשה אספקת החשמל לעיר, היא לא היתה סדירה והוגבלה לשעות אחדות ביום, והדבר שיבש את פעולת בתי הדפוס. העיתונים היחידים שהמשיכו להופיע במתכונת הרגילה הצליחו לעשות זאת אם משום שבבית הדפוס שעמו עבדו היו גם אמצעים לקריייד, סדרים מיומנים וכן מכונות הדפסה שהופעלו ידנית (כמו *היום*), ואם משום שעלה בידיהם לאתר בתי דפוס שהיו מצוידים באמצעים הדורשים ואלה החליפו את בתי הדפוס הקבועים (כמו *ידיעות אחרונות*).⁷⁴ השיבושים באספקת החשמל ואיטיות הסדר וההדפסה גרמו לכך שהעיתונים נאלצו לשנות לעיתים את התבנית הרגילה שלהם ולצמצמה, כדי להתאימה לתנאי ההדפסה בבתי הדפוס. כך, לדוגמה, היה גיליונו של *ידיעות אחרונות* ב־22.2.48 בן עמוד אחד בלבד. מתכונת דומה הונהגה גם בין 16 ל־21 באפריל 1948 (כולל ביום ו'). ואילו בגיליון 33 של *ידיעות ירושלים*, שראה אור ב־16.5.48, נתפרסמה הודעה לקוראים בעמוד הראשון: "מחמת חוסר זרם חשמל אי אפשר היה להוציא את הגיליון הנוכחי כהלכתו, והגנו נאלצים להסתפק בפירסום מספר ידיעות הכרחיות בטפסים מעטים". גיליונו של *חדשות הערב*

■ **הד מודיעין** – ביטאונה של הפלוגה הדתית "מודיעין", שראה אור בשכפול ובצורה לא סדירה בשנת 1948, ויצאו לאור לפחות שבעה גיליונות שלו. פורסמו בו רשימות על זירות הקרבות ועל ידיעת הארץ. על כל אחת מהן התנוססה הכותרת: "ידע על מה אתה נקרא להגן! דע על מה נלחמו ונפלו חבריך!". העתון לא הוצא למכירה.

■ **החומה** – פירסום של "ההנהגה" ביידיש. יצא לאור מיולי 1947 עד אפריל 1948, אחת לשבוע או עשרה ימים.⁷⁵ בסך הכל פורסמו 19 גיליונות.

■ **חומתנו** – עתון גדודי הנוער, בהוצאת "קצין הנוער, ירושלים" (הגדנ"ע). הגיליון הראשון, שהיה בן 20 עמודים בדפוס, הופיע ערב חג הסוכות תש"ט.⁷⁶

■ **ניב השכונות** – ביטאון "משמר העם"⁷⁷ בירושלים, שהוצא לאור על ידי ועדת ההסברה של חבל 4, אזור 14, צפון. ככל הידוע, יצאו לאור שני גיליונות בלבד, האחד בחודש יולי 1948 והשני חודשיים לאחר מכן.⁷⁸ העתון חולק חינם ולא הוצא למכירה.⁷⁹

המישה פירסומים נוספים יצאו לאור מטעם המוסדות הציוניים, ואלה הם:

■ **העולם**. שבועונה של התנועה הציונית, שהחל לראות אור עוד בשנת 1907, ונדר בבירות שונות באירופה, עד שמצא מקום של קבע בירושלים. השבועון, שכלל 12-24 עמודים, הופיע בצורה כמעט סדירה עד לסיום המנדט, אך מיד אחרי הכרזת העצמאות חלה הפסקה והעתון לא הופיע במשך כחודש וחצי. לאחר מכן חודשה הופעתו כסדרה.⁸⁰ השבועון הוצא למכירה לציבור ומחירו היה 30 מא"י.

■ **ההד** – ירחון, בהוצאת הקרן הקיימת לישראל וקרן היסוד, שעניינו "מן הנעשה בישראל, ביהדות, בעולם התרדי בארץ". התחיל לצאת לאור ב־1926 והמשיך להופיע עד ספטמבר 1952. העורך: י. רדלר-פלדמן (שהיה מוכר בכינוי ר' בנימין והמו"ל: ה. בורשטיין). העתון כלל כ־30 עמודים ומחירו שילינג אחד. במחצית הראשונה של 1948 לא הופיע הירחון כסדרו, ובהמשך השנה פורסמו ארבעה גיליונות (גיליון משותף לתורשים סיוון-תמוז, גיליון חודש אב, גיליון חודש אלול וגיליון כסלו).

■ **ידיעות קרן היסוד**. פירסום זה, שהחל לצאת כבר בשנת 1947 (והפסיק הופעתו ב־1952), יצא לאור באופן לא סדיר, אחת לשבועיים, שלושה ואפילו ארבעה. בשנת 1948 פורסמו, ככל הנראה, רק שלושה גיליונות: ב־9.2.48, ב־14.4.48 וכן ב־8.11.48.

■ **The Jewish Agency Digest of Press and Events** שבו עון באנגלית, שלא הוצא למכירה אלא חולק בעיקר לעיתונאי חוץ, ובו לקט מסכם של ידיעות על אירועי השבוע שחלף. החל לצאת לאור ב־1943 בהוצאת "לשכת ההסברה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל,

הנפתח במשפט הבא: "אתמול בערב נפגשנו בקבלת פנים אצל ד"ר וייצמן, וכבר היום יש לי אליך ענין רשמי" – ובו בקשה לפעול לשיחרורו של מנהל הסניף הירושלמי.⁸⁴ המודעות הן, כידוע, מקור ההכנסה העיקרי של העתונים. אולם, כאשר שובשו החיים בעיר לא נמצאו מפרסמים רבים שהיו מוכנים להשקיע כספים בפירסום מודעות ללא תכלית. כתוצאה מכך הופיעו העתונים פעמים רבות מבלי שנכללה בהם ולו מודעה אחת בתשלום. עתונים שונים שיבצו בעמודיהם מודעות עצמיות – כך, כדוגמה, שובצו בעמודי היום מודעות רבות של הוצאת מסדה (שהיתה בבעלות משפחתו של מו"ל העתון) ושל האנציקלופדיה העברית – אם כדי למלא חללים ריקים ואם כדי לנסות ולשוות אווירה של "עסקים כרגיל". עם זאת, כאשר חלה רגיעה שבו המודעות ומצאו את מקומן בעתונים, אם כי מספרן היה קטן והוא העדיף יותר מכל, על המצב הכלכלי בעיר ועל היקף הפעילות העסקית. אין ספק, כי למיעוט המודעות היתה השפעה על גורלם של אחדים מהעתונים הירושלמים, שלא הצליחו לבסס לעצמם מקור הכנסה איתן, שיבטיח את שרידותם גם לאחר המלחמה, כאשר העתונים התל אביביים שבו והגיעו כסדרם לירושלים.

היחסים עם הצנזורה הצבאית

פעילותה של הצנזורה הצבאית הישראלית בימי מלחמת העצמאות כבר תועדה ונחקרה,⁸⁵ ועולה ממנה תמונה של תהיות תפקודיות

ירושלמים מקבלים שיירת אספקה מהשפלה, קיץ 1948

ב־15.12.47 יצא לאור בפורמט קטן מהרגיל, ומערכת העתון ביקשה את סליחת הקוראים והסבירה כי "מסיבות טכניות העתון יוצא במהדורה מוקטנת". במקרים אחרים יצאו העתונים לאור בסטנסיל,⁸⁶ בעיות ההדפסה של העתונים הוסדרו רק בסוף מאי, כאשר השלטונות הורו על אספקת חשמל לשני בתי דפוס, שהוגדרו כ"מפעלים חיוניים לשעת חרום",⁸⁷ כדי לאפשר הדפסה סדירה של עתונים יומיים.⁸⁸ סדר היד גרם גם הוא לשיבושים ולעיכובים רבים בהכנת העתונים. היה מחסור לא רק בסדריידי מיומנים, אלא לעתים גם באמהות (מטריצות). התוצאה היתה שימוש בסוגים שונים של אותיות בגיליון אחד של העתון, ולעתים אפילו בתוך אותה ידיעה. המחסור באמהות גם גרם לעתים לשיבושי מילים, או לסידורן של מילים שחסרו בהן אותיות.⁸⁹

גם נייר להדפסה, משאב חיוני לכל פירסום עיתונאי, היה חסר. כל עתון מצא פתרון מאולתר אחר לבעיה. עורך המהדורה הירושלמית של ידיעות אחרונות, דב יודקובסקי, איתר סוחר ירושלמי ורכש ממנו את כל כמויות הנייר שהיו בידו, ובכך הבטיח לעתונו נייר לכל תקופת המלחמה.⁹⁰ למו"ל של היום, אלכסנדר פלאי, גודע מפי אחד ממפקדי "ההגנה" על מחסן בריטי בשכונת תלפיות שבו היתה שמורה כמות גדולה של נייר. הוא קיבל אישור בשתיקה מאחד מראשי ההנהגה היהודית, השתלט על המחסן והגנייר סיפק את צרכי העתון כמעט בכל תקופת קיומו.⁹¹ עתונים שלא היה ברשותם מאגר מספיק של נייר נאלצו להסתפק מכל הבא ליד. כתוצאה מכך חלו שינויים, לעתים אף יומיים, בפורמט העתונים ובסוג הנייר שעליו הודפסו. הדוגמה הבולטת ביותר הוא העתון ידיעות ירושלים, שתכניתו השתנתה פעמים רבות, וזאת בהתאם לסוג הנייר ולגודלו שעמדו לרשות בית הדפוס. גודלו של הגיליון הראשון היה 32x47 ס"מ, גודלו של גיליון מס' 4 – 29.5x44.5 ס"מ וגודלו של גיליון מס' 8 – 35x49.5 ס"מ.

עם זאת, היה עתון אחד – פלשתיין פוסט – שהיו בידו כמויות עודפות של נייר. בגלל אובדן רבים מהקוראים הבריטים, שעזבו את הארץ עם סיום המנדט, צומצמה מאוד כמות ההדפסה, והעתון פנה ל"מחלקת חומר גלם" ב"ועדת ירושלים" בבקשה להתיר לו לייצא 100 טון של נייר בגלילים לתל אביב לצורכי הדפסת המהדורה התל אביבית.⁹²

בעיה אחרת, שעמה נאלצו העתונים להתמודד, היתה בתחום כוח האדם. גיוס עיתונאים לצבא היקשה על הפעילות העיתונאית הסדירה, גיוס מפיצים שיבש את חלוקת העתונים והפצתם וגיוס פועלי דפוס גרם לתקלות רבות בהדפסת העתונים. הדוגמה החמורה ביותר לתקלות מן הסוג הוזה היתה אי הופעתו של היום ב־12.10.48. לשכת העתונות הממשלתית מיהרה לתבוע הסברים, ועורך העתון בפועל שיגר מכתב אל המושל הצבאי, שבו הבהיר כי הסיבה נעוצה בגיוסו של סדר הלילה היחיד של העתון, תוך בקשה לשיחרורו.⁹³ לא היתה זו הבקשה היחידה לשיחרור עובד חיוני, ומערכות העתונים לא היססו להפעיל קשרים אישיים למטרה זו. כך, כדוגמה, עלה בידי המו"ל של היום להשיג אישור מראש הממשלה, דוד בן גוריון, לשיחרורם של מנהלים ופועלים בבית הדפוס שבו הודפס העתון.⁹⁴ ואילו עורך הארץ, גרשום שוקן, שיגר מכתב אל מ"מ המושל הצבאי בירושלים

החרמת הגיליונות המודפסים של היום, ביטאונה של אגודת ישראל, לאחר שהעתון הפר את הוראות הצנוורה ופירסם מידע שנאסר לפירסום. שוטרים צבאיים חמושים בנשק, שנשתייעו בשוטרים אזרחיים, פשטו בשתיים לפנות בוקר על בית-הדפוס שבו הודפס העתון, והחרימו את כל העותקים המודפסים. מהורה מתוקנת של העתון, ללא הקטעים שנפסלו על ידי הצנוורה, ראתה אור כעבור שעות אחדות. עורך העתון, שלא נרתע מלהביע בגלוי את עמדתו האנטי-ציונית, ביקש לברר אצל הצנוור מדוע נפסל המאמר הראשי, שבו נמתחה ביקורת על הרבנים הראשיים שנתנו "היתר" לעבודות ביצורים בשבת ובחג, נענה כי "הרבנים תומכים בצבא ועלינו להגן על כבודם".⁹²

גם בפי הכתבים הורים, שסיקרו את המלחמה בירושלים, היו טענות חריפות נגד הצנוורה. הטענות היו לא רק נגד פסילות וקיצוצים בטקסט הכתוב, אלא גם על איטיות הטיפול, ואולי אף על השהייתו המכוונת. עתונאי אמריקני תיאר את הבעיות שעיסם התמודדו הוא וחבריו במילים הבאות: "העתונאים האמריקנים כמעט יצאו מכליהם בגלל חוסר האונים. סיפוריהם הדרמטיים והנפלאים על הגנת ירושלים, הפריצה לעיר העתיקה הנצחיות היהודיים בחזיתות ירושלים, חיי המצור, ההפגזה הקטלנית – כל אלה נערמו על שולחנו של הצנוור כאבן שאין לה הופכין".⁹³ אחדים מהעתונאים הורים מצאו דרך לעקוף את הצנוורה. בפגישה עם ראש המודיעין הצבאי ועם ראשי הצנוורה בתל אביב, שנערכה בירושלים בנובמבר 1948, קבלו עתונאים ירושלמים על כך שיש כתבים זרים המצליחים להעביר מידע למערכות עתוניות באמצעות הקונסולים של מדינותיהם.⁹⁴ עובדה זו היתה ידועה לשלטונות כבר זמן רב קודם לכן. בחודש ספטמבר שיגר המושל הצבאי של ירושלים, דב יוסף, מכתב לקונסול האמריקני בעיר, ג'ון מקדונלד, ובו תלונה על כך שהקונסוליה מאפשרת לעתונאים אמריקנים להעביר את דיווחיהם באמצעות המשדר המצוי בקונסוליה. במכתב התשובה שלו לא הכחיש הקונסול, למעשה, את העובדות, וטען כי מדובר בנושא רגיש שיידון בוויינגטון בין מחלקת המדינה לבין נציגי הממשלה הזמנית של ישראל, וכן כי מחלקת המדינה סבורה שהצנוורה "היא יותר פוליטית מאשר צנוורה צבאית לגיטימית".⁹⁵

היתרון היחיד שממנו נהנו הכתבים הורים היה בכך שההודעות לעתונות מטעם לשכת המודיעין הצבאית בירושלים פורסמו בשפה האנגלית בלבד. הדבר עורר תרעומת רבה מצד העתונאים הישראליים, שהעלו את הנושא בפגישה עם קצין העתונות הראשי בצבא, סגן אלוף משה פרלמן. באותה פגישה סוכם כי "יתוקן העוול בפירסום ההודעות באנגלית וכל הודעת לשכת הקשר הנ"ל תפורסם גם בעברית".⁹⁶

סיכום: או: עתונות "ממלאת מקום"

המחקר על תולדות העתונות בארץ ישראל ובמדינת ישראל הוא חלקי בלבד, ומבחינות רבות נמצא עדיין בראשית דרכו. אין פלא, לכן, כי גם הפרק על תולדות העתונות בירושלים בימי מלחמת העצמאות לא זכה עד כה, כאמור, בטיפול מחקרי הולם. המאמר הנוכחי נועד לשרטט את הדיקון המבני של העתונות

המהולות בנוקשות. גוף הפיקוח הצעיר טרם גיבש לעצמו דפוס פעולה הולמים, היחסים בינו לבין העתונות היו רוויי מתיחות ואי בהירות והוא נוצל לעתים קרובות על ידי השלטון שלא למטרות צבאיות. רבים מראשי הצנוורה בתל אביב רכשו את ניסיונם הצנווראלי במסגרת הממשל הבריטי, ובהתאם לתפישה המנדטורית ראו בצנוורה גוף ריבוני בעל כוח סנקציה השואב ישירות את סמכותו מהשלטון המרכזי ואיננו תלוי בהסכמה ובמידת שיתוף הפעולה של עורכי העתונים.⁹⁷

במסגרת זו לא נעסוק בתיפקודה של הצנוורה ככלל, אלא ביחסים שבין העתונות הירושלמית לצנוורה הצבאית אחרי הכרזת העצמאות. ראוי לזכור, כי העתונות העברית היתה מורגלת בצנוורה, שכן עד לסיום המנדט פעלה צנוורה צבאית בריטית, ובמקביל לה הפעילה "הגנה" צנוורה משלה, תוך שיתוף פעולה מצד העתונות העברית.⁹⁸ הצנוורה הירושלמית בימי המלחמה פעלה במקביל לצנוורה הראשית בתל אביב, ולפעמים אף במנותק ממנה. עוד בחודש אפריל 1948, לפני פינוי הכוחות הבריטיים והכרזת העצמאות, הכין ברוך באנדט (שהיה סגן עורך הצנוור המנדטורי בירושלים) תסקיר שכתרתו "הצנוורה על העתונות בזמן המלחמה".⁹⁹ בתסקיר זה הדיגיש באנדט כי "ההוראות הניתנות לצנוור הן גמישות מאד. ולכן, באם הוא רוצה בכך, יש באפשרותו למצא נימוקים לפסול מאמר או ידיעה, שמסיבות פוליטיות אינן מוצאות חן בעיניו" וכי "בדרך כלל אין עתונאי, אשר יתנגד לקיום צנוורה צבאית וכל אחד יהיה נכון לקבל עליו את הוראותיה, אולם בתנאי אחד, כי זו לא תכבול את חופש הבעת הדעה".

כחודשיים לאחר מכן פירסם באנדט, שכבר כיהן כצנוור צבאי בירושלים, הוראה שאין להוציא חומר לפירסום מחוץ לעיר, מבלי שיעבור תחילה את ביקורת הצנוורה הירושלמית. הידיעות והכתבות שנשלחו מירושלים (כאשר קשר זה נתאפשר, אם על ידי שיגורן ברכב ואם באמצעות תקשורת אלחוטית) נשלחו עם הגיען לתל אביב לביקורת נוספת, הפעם של צנוור תל אביבי. יש וידיעות שאושרו בירושלים נפסלו בתל אביב ולהפך, והדבר מצביע על חוסר תיאום ואי בהירות בפעולת הצנוורה בימי מלחמה. כתבים ירושלמים אף קבלו ש"אנשי הצנוורה מתייחסים אלינו כאל אויבי המדינה".¹⁰⁰

ככל שפעולת הצנוורה נתמסדה כן גברה נכונות הצנוורים לנצל את הסמכות הנתונה בידיהם כדי להטיל עונשים על עתונים שעברו עברות צנוורה, ואף לסגרם. אך אם בתל אביב היו עתונים שנסגרו, הרי בירושלים לא מיהר המושל הצבאי להורות על סגירת עתונים. כך, כדוגמה, פנה באוגוסט 1948 הצנוור הראשי בירושלים אל המושל הצבאי בעיר בבקשה לסגור את דבר ירושלים, משום שפירסם מידע על אספקת מים, שלא אושר על ידי הצנוורה. הבקשה נדחתה, בין השאר, משום "שבמשך הימים האחרונים ניתנו כמה פעמים הוראות הסותרות זו את זו בדבר פירסומים על הנושא הנדון".¹⁰¹ עם זאת, מיהר "היועץ המשפטי לשגר מכתב אזהרה חריף למערכות שני העתונים ובו הבהרה כי 'נצטוו להוריעך שבעתיד לא יהסס המושל הצבאי להעניש בכל חומר הדין כל עתון אשר יפר את הוראות הצנוור הצבאי על העתונות ובתוך זה לא יהסס מלאסור פירסום עתון המפר הוראות אלה'.¹⁰² לעומת זאת, הורה המושל הצבאי, ב"17.10.48, על

- במצור: דפי יומן תש"ח. תל אביב 1976; "בימי מצור" בתוך: י. ישיש (עורך), *על עתונאים ועתונאות*. ירושלים, 1976.
3. למשל: דב יוסף, *קריה נאמנה: מצור ירושלים 1948*. תל אביב 1960.
 4. למשל: יצחק לוי, *תשעה קבין*. תל אביב, 1986; דוד שאלתיאל. ירושלים תש"ח, תל אביב 1981.
 5. למשל: עמוס אילון, *ירושלים לא נפלה: מצור 1948*. תל אביב 1948; אריק גוטנדר, *המצור ה-37 על ירושלים – יומן מלחמת השחרור*. ירושלים 1987.
 6. כך, לדוגמה, בספרייה הלאומית בירושלים מצויים רק 13 מבין 34 הגיליונות של היומן *ירעות ירושלים*, שיצא לאור בחודשים אפריל-מאי 1948.
 7. תופעות דומות מתגלות בכל מצב של משבר ביטחוני ומלחמה, גם ללא ניתוק ומצור. כך, לדוגמה, אירע בימי מלחמת המפרץ ב-1991. ולענין זה ראה גם: Tidhar, C. & D. Lemish (1994) Israeli Broadcasting Media Facing the Scud Missile Attacks. In: L. Shyles & T. MacCain, eds., *The 1000 Hour War: Communication in the Gulf War* (pp. 83-99). Westport, CT: Greenwood.
 8. ערוצים אחרים היו כרוזי מידע ומודעות שהופצו על ידי "ועדת ירושלים" או הממשל הצבאי בירושלים, וכן רמקולים שהוצבו במקומות שונים בעיר, שבמצעצעות גם שודרו שידורי "קול ירושלים".
 9. שנים מאירועי הסירור הבולטים היו הפיצוץ ברחוב ב' יהודה ב-22 בפברואר 1948, שבו נהרגו יותר מחמישים בני-אדם ונפצעו יותר מ-120 וכן פיצוץ מכונית תופת ליד מערכת היומן באנגלית פלשתיין פוסט, ב-1 בפברואר 1948, שבו נהרג אדם אחד ונפצעו עשרה.
 10. בדצמבר 1947 מנה היישוב היהודי 99 אלף נפש. האוכלוסיה היהודית היתה הרוב מבין תושבי ירושלים, שמנו בשנת 1948 כ-165 אלף נפש, מתוכם כ-65 אלף ערבים.
 11. הערכות אלה נתגלו בדעיבר כמדויקות ובמפקד האוכלוסין שנערך בירושלים בנובמבר 1948, נפקדו בעיר 69 אלף יהודים (לוי, שם). היקף תופעת הנטישה הניע את לח"י לפרסם כרוזים שבהם נקראו יהודי ירושלים שלא לעזוב את העיר (כהן, ירושלים במצור).
 12. כהן, שם.
 13. כהן, שם.
 14. מוסי גולני, *הנהגת היישוב ושאלת ירושלים במלחמת העצמאות (מאי 1948 – דצמבר 1949)*. עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1988.
 15. דוגמה בולטת לכך הם המאמרים שפורסמו ביומן הירושלמי היומן, שהיה ביטאונה של אגודת ישראל. ב-8.9.48 פורסמה בעמודו הראשון של העתון ידיעה, שכותרתה "להייליים התרדים", ונאמר בה: "ממרכז אגודת ישראל מודיעים לנו שבהיות שבימים האחרונים מגישים לכל חייל לחתום על נוסח של שבועה. המרכז התקשר בעניין זה עם המוסדות המוסמכים. החיילים הדתיים מתבקשים לחתום להוראת נוספת". בעקבות פירסום זה ואחרים, שהופיעו מבלי שהוגשו לאישור הצנזורה, המליץ היועץ המשפטי של המושל הצבאי בירושלים, עוזי ארנולד שפאר, להעמיד לדין את עורכי העתון גם בעבירה על הוראות הצנזורה וגם באשמת הסתה. אולם, ב-14.12.48 הודיע לו פרקליט המדינה, כי שר המשפטים החליט כי "לא כדאי להגיש את המשפט" (ארכיון המדינה: "ועדת ירושלים", תיק ג' 275/302). (מאמר נפרד על פרשת היומן והצנזורה הצבאית בימי המלחמה יתפרסם באחד הגיליונות הבאים של קשר).
 16. דיון בלשכת מפא"י מה-12.47. ארכיון מפלגת העבודה, תיק 25/47.
 17. רחמני טוענת כי העתון הירושלמי המשיך להופיע גם לאחר ה-19.3.48, אולם בספרייה הלאומית בירושלים לא מצויים עותקים של העתון אחרי

הירושלמית באותה תקופה. הדיוקן הזה מלמד כי הנסיבות המיוחדות גרמו להתפתחותה של עתונות מקומית, שצמחה כממלאת מקום לעתונים היומיים שלא הגיעו מתל אביב ולשידורי הרדיו שקליטתם היתה מוגבלת וכרוכה בקשיים רבים. עם הסרת המצור על ירושלים, וככל שהחיים בעיר שבו לתקנם, נתבטל הצורך בקיומם של ממלאי המקום והם נעלמו מן המפה בזה אחרי זה. אולם, תהא זו טעות, התפתחות העתונות אך ורק כמענה לשאיפת המידע של האוכלוסיה המנותקת. שכן, אפשר לזהות גם מגמות, גלויות או סמויות, לנצל את ההודמנות ההיסטורית כתשתית להקמת עתונים עבריים יומיים בירושלים, אם למטרות עסקיות ואם למטרות פוליטיות. המגמות הללו גרמו לכך שלעתונות המלחמה הירושלמית לא היו מאפיינים לוקאליים אותנטיים, אלא היתה מעין מהדורה מקבילה של העתונות התל אביבית הוותיקה והממוסדת. אפשר שבכך גם טמון ההסבר לכישלונה של עתונות זו להכות שורשים ולהפוך לעתונות של קבע גם אחרי המלחמה. אפילו הירושלמים הרעבים למידע, שעשו על העתונים המקומיים ואימצו אותם אל חיקם, מיהרו להתנער מהם בשוך הקרבות וחדשו את ההרגלים המסורתיים של צריכת תקשורת ארצית, כלומר – רכישת עתונים תל אביביים. בכך גם נקבע גורלה של העתונות העברית היומית במדינת ישראל ל-50 השנים הבאות, שכן מאז מלחמת העצמאות לא הצליח להתבסס בירושלים אפילו עתון יומי אחד בעברית המיועד לציבור הרחב.⁹⁸

הדיון המבני מעורר, מטבע הדברים, שורה של סוגיות הנוגעות לתפקודה של עתונות זו. כך, לדוגמה, יש מקום לבחון את דפוסי העבודה העתונאית בימי המלחמה והמצור, את הסכניקות שפיתחו לאיסוף מידע ואת קשרי הגומלין עם הממסד הפוליטי. סוגיות אחרות נוגעות לתכניה של העתונות הירושלמית, למשל: האם תרם המאבק הלאומי והקיומי לליכוד השורות – ולמעשה, ליצירת עתונים, שלמרות ההבדלים הרעיוניים ביניהם, היו דומים זה לזה בתכניהם או אולי מצא הפלורליזם הפוליטי והחברתי גם את ביטויו בעתונות ולכל עתון היה אופי ייחודי משלו. שאלה אחרת קשורה להצלחתה (או אי הצלחתה) של העתונות הזו לשקף את החיים בעיר הנצורה. נושאים אלה ראויים לטיפול מחקרי נפרד ומקיף,⁹⁹ החורג מגבולות המאמר הנוכחי. וזאת, לא רק כפרק נוסף בתולדות העתונות הישראלית, אלא גם כמקרה מבחן של פעילות אמצעי התקשורת בכלל, והעתונות המודפסת בפרט, בימי מלחמה בעיר הנתונה במצור, ואשר השלכותיו עשויות להיות חורגות מעבר למקרה הפרטי של העתונות הירושלמית בשנת 1948.

1. אנו מבקשים להודות לאנשים שסייעו לנו באיסוף החומר למאמר זה, ביניהם: שלי בנבנישתי מהספרייה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים; דורון אביעד מארכיון צה"ל; גלעד לבנה ורונית כהן מגנזן המדינה. תודה מיוחדת לעמנואל מן ולאפרים קינדרל, שהעמידו לרשותנו פירוטומים מאוספיהם הפרטיים.
2. שלושת הפירוטומים העיקריים הם פרי עטו של יונה כהן: "עתונים ועתונאים במצור ירושלים תש"ח, בתוך: ש. שניצר (עורך), *ספר השנה של העתונאים תשכ"ח* (נצ"מ 317-334). תל אביב, 1965; ירושלים

- העתון.
32. ביטוי מוחשי לתקוות הללו אפשר למצוא במאמר המערכת, שפורסם בגיליון ה-100 של העתון: "מיום שהתרכזה העתונות היומית שלנו בתל אביב, לא הצליח אף יומון אחד, שניסה להכות שורש בירושלים, להגיע למספר זה של גליונות. סימן טוב הוא לעתוננו. בייחוד כשנזכור, שבחודשים הראשונים היה עליו להתגבר על מלחמת הירום, שאסרו עליו עתוני תל אביב. רצונם היה להמית את העתון בראשיתו, שמא יתחבב על קהל הקוראים, ויפגע המונופולין שלהם". *היום*, 13.5.48, עמ' 2.
33. במכתב ששיגר קצין התרבות של חטיבת ירושלים למערכת *היום*, ב-8.6.48, נמסר כי "אנו נאלצים להפסיק את קניית עתונכם, מאחר שמרכנו בת"א מחת"ר (מחלקת תרבות והשכלה) מספק לנו את כל העתונות היומיות. קבלו את תודתנו בעד שרתוכם הנאמן בתקופת המצור". (ארכיון צה"ל: 4944/1949 – תיק 626).
34. יום אחד לפני הופעת העתון התרעם עורך היום וחבר הנהלת הסוכנות היהודית, יצחק גרינבוים, על היחס השונה מצד העתונים התל אביביים כלפי שני העתונים הירושלמים. בעוד שהעתונים התל אביביים "החלו במלחמה נגד עתון זה [*היום*]... נגד [העתון של אגודת ישראל] ודאי לא תהיה מלחמה" וראו פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 11.2.48. הארכיון הציוני: כרך 53, עמ' 12468-70. ואמנם, *היומן* לא נחפס בעיני העתונים התל אביביים כאיום, משום שנבנה למגור התרמי ולא לציבור הרחב.
35. מ' סליפרי, "עתונות חרדית בעיר הקודש". בתוך: י. טישלר (עורך), *על עתונאים ועתונאות*. ירושלים, 1976, עמ' 19-25.
36. סליפרי, שם.
37. ארכיון צה"ל: 4944/1949 – תיק 626.
38. בג"צ 19/49: י' בלוי ואח' נגד שר הפנים. פד"י ב', עמ' 136-142.
39. העתון, בעריכת מנחם גליקמן פרוש, הופיע מדצמבר 1948 ועד ספטמבר 1950.
40. הגיליון האחרון של העתון ראה אור ב-31.1.49. עורכו, אוריאל צימר, שימש לאחר מכן כעורכו של עתון חדש – *הקול* – שהופיע בירושלים בשנים 1949 – 1966.
41. יונה כהן, איש הצופה, שהיה הכתב העיירי של ידיעות ירושלים, כתב ביומנו האישי, במהלך המלחמה, כי כל השותפים לעשיית העתון השתדלו "להדגיש את המאחד ולשטשש המפריד", וכי "במתכוון התעלמו מדיעה שיש בה משום פגיעה בכבודו של זה, או שיש בה משום פולמוס עם אחר" (כהן, ירושלים במצור, עמ' 102).
42. באילווצים שגרמו לכך כי ידיעות ירושלים יתחור ל"נייטרליות" או ל"אובייקטיביות" יש דמיון, ולא מקרי, להתפתחות סגנון הדיווח הנייטרלי שנקט על ידי סוכנות הידיעות האמריקנית *אסושיאייטד פרס* (AP). הסוכנות האמריקנית, שנוסדה ב-1846 – בימי המלחמה האמריקנית-מקסיקנית – שירתה מספר עתונים, ביניהם עתונים בעלי עמדות פוליטיות מובהקות, וכדי שהידיעות יוכלו להיקלט על ידי כל העתונים נצטוו הכתבים לספק "רק עובדות", ללא הערות ודעות אישיות (לעניין זה ראה. Blondheim, M. (1994), *News, The Telegraph and the Flow of Public Information in America, 1844-1897*. Cambridge, MA: Harvard University Press).
43. ההסתייגות "ההל מהגיליון הרביעי לפחות" נובעת מכך כי גיליונות 2-3 אינם מצויים באוסף של הספרייה הלאומית בירושלים ולא עלה בידינו לאתרם.
44. ראיין אישי ב-11.12.97.
45. אביעור גולן, שהיה עורך החדשות של ידיעות ירושלים, טוען כי זמן קצר אחרי לידת העתון כבר "היתה התרופפות" בשיתוף הפעולה ובאווירת הצוות, ואפשר שהדבר תרם להפסקת הופעתו. (ראיון אישי ב-11.12.97). גם הוצאתו לאור של העתון *חדשות צהריים* יום אחד כלבד
- תאריך זה. ראיין אישי, 10.3.98.
18. החשש מפני המתחרה הצעיר נתגלה בדיעבד כלא מבוסס. חדשות הערב לא הצליח לבסס עצמו ונסגר כעבור שנתיים. *ועל חדשות הערב* ראו: בלה קמפל, "חדשות הערב – עתון הערב של מפא"י, 1946-1948".
- קשר 3 (1988), עמ' 93-98.
19. יודקובסקי, שהיה אחיינו של יהודה מוזס, המו"ל והבעלים של ידיעות אחרונות, היה באותה עת סטודנט לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים. עוד לפני תחילת המצור על ירושלים הוא נתבקש מדי פעם לסייע בהפקת המהדורות הירושלמיות, וכאשר נותקה העיר הוא נשא באחריות להופעת היומית הסדירה של העתון במשך כל תקופת המלחמה. לימים יאמר יודקובסקי כי "את הדרגות שלי בעתונות קיבלתי בימי המלחמה בירושלים". ראיין אישי, 4.2.98.
20. שם.
21. הערכה זו רווחה גם בקרב אנשי מעיי. בסקירה על תפוצת מעיי בירושלים בשנת 1950, ציין מנהל הסניף הירושלמי של העתון, שלום רוזנפלד: "בסקרנו את הגידול שחל בתפוצת עיתוננו בירושלים עלינו לזכור... [ש]ירושלים היתה 'המבצר' של המתחרה, מאחר שמעיי לא הופיע בה בימי המצור והקהל הירושלמי זכר לידיעות את 'חסד נעוריו' וה' המקור: מעיי השנה השלישית: דין וחשבון פנימי על שנת 1950. תל אביב, 1951, עמ' 74.
22. העתון היומי האחרון בירושלים היה *חדשות אחרונות*, שיצא לאור במשך חודשים אחדים בשנת 1936. ניסיון קודם להוציא עתון בירושלים נעשה ב-1933, עם הופעת *החרות*, בעריכת אברהם אלמליח, אך גם עתון זה לא האריך ימים. למעשה, כבר משנות ה-20 עבר מרכז העתונות בארץ ישראל לתל אביב.
23. בגיליון הראשון של העתון נכתב: "היום יוצא הגיליון הראשון של עתוננו העברי, שברצונו להיות עתונה של ירושלים. תוסר החרפה מעל בירת ארצנו, שאין בה אף יומון עברי אחד..." *היום*, 18.1.48, עמ' 1.
24. הכותרת הזו נעלמה התל מה-8.4.48.
25. אלכסנדר פלאי, שהיה המו"ל של *היום*, טוען כי נעשו גם ניסיונות אישיים לשכנע להפסיק את הוצאת העתון. אחד מהם נעשה על ידי עורך ידיעות אחרונות דאז, עזריאל קרליבך, ששיגר אליו מכתב שבו נטען כי אין כל הצדקה וצורך בהוצאת עתון יומי נוסף. פלאי השיב כי הכוונה להוציא עתון שאין בו פובליציסטיקה, ותכליתו לשמש מקור מידע חשוב לתושבי העיר, אם וכאשר תנוק. "אחרי המלחמה שיגר אלי קרליבך [שהיה אז עורך מעיי] מכתב נוסף, ובו התנצל על שגיאה לשכנעני להימנע מהוצאת העתון". ראיין אישי עם אלכסנדר פלאי, 14.12.97.
26. ראו פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 11.2.48. (הארכיון הציוני: כרך 53, עמ' 12468-70).
27. ראו פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 15.2.48. (הארכיון הציוני: כרך 53, עמ' 12475-76). בשיבה זו דיווח חבר ההנהלה, הרב פישמן, כי בעקבות הדיון הקודם בנושא זה נעשתה פנייה להנהלות העתונים בירושלים. בעוד שצגני הארץ תכנן הודיעו כי יעבירו את עמדת הסוכנות לידיעת ההנהלות המרכזיות בתל אביב, אישרו נציגי המשקיף תבוכי "את הידיעות שהיו בדינו בקשר עם האיסור".
28. אלכסנדר פלאי, ראיין (ראה הערה 25 לעיל).
29. פלאי עצמו טוען כי עדי היום אינו יודע בוודאות מי היה מקור המימון, שאפשר את הוצאת העתון. כגובר העתון שימש מר גלעדי, שהיה גם גובר הסוכנות היהודית, אולם אין ודאות כי הסוכנות גם מימנה את הוצאתו. אפשר שמקור המימון היה גורם פרטי שתמן בגרינבוים, וביקש לסייע בידו בהוצאת עתון שישמש כביטוי ביטוי פוליטי.
30. אף שהיו מאמרים שנחתמו בשמו של אלכסנדר פלאי, הוא טוען כי "לא כתבתי ולו מלה אחת", וכי מאמרים אלה נכתבו "על ידי גרינבוים או מישהו מאנשיו".
31. ביניהם היה פרופ' ישעיהו לייבוויץ', ששימש כמבקר הקולנוע של

65. עקיבא צימרמן, "גירות שבת" – עתון לענייני שבת. קשר 15 (1994), עמ' 113-121.
66. למעשה, היה עתון זה ממשיכו של הסכת והשכל, שיצא לאור בשנים תש"ד-תש"ו בהוצאת מחלקת החינוך של הוועד הלאומי בשיתוף עם שירות הרדיו.
67. העתון בידידי נשא שם זהה לכרוזים בעברית שהופצו על ידי ההגנה. ראוי גם להבחין בין העתון שיצא מטעם ההגנה לבין ביטאון נטורי קרתא בירושלים, שנשא שם זהה – החומה – ואשר הופיע בשנת 1944.
68. בעמוד האחרון של גיליון זה מופיעה ההערה הבאה: "עתון זה... הוא הראשון המופיע בצורה מוגדלת". אפשר שקודם לכן כבר הופיע העתון במהדורה מצומצמת או משוכפלת, אך לא עלה בידינו לאתר גיליונות מוקדמים אלה.
69. "משמר העם", שהוקם בנובמבר 1947 ומילא למעשה תפקיד הגנה אורחית, פורק ביוני 1949.
70. בכונת "משמר העם" היה להוציא לאור שבועון משלו. הדבר עולה מפנייה של "משמר העם" למושל הצבאי בירושלים בבקשה לקבלת מידע בדבר ההליכים לקבלת רשיון לעתון. וארכיון המדינה: "ועדת ירושלים", תיק ג' 302/275.
71. ראוי לציין העובדה כי מפקד "משמר העם", ששיגר למושל הצבאי של ירושלים עותק של הגיליון השני של נבי השכונות, צייר לעתון ככתב לוואי בו הדגיש כי "החבורה דנה בעיקר בשכונות העוני ושל עדות המזרח". וארכיון המדינה: "ועדת ירושלים" – תיק ג' 1/269.
72. עם חידוש ההופעה הסדירה ב"1.7.48" הופיע העתון מדי שבוע, למעט הגיליון שהיה אמור להתפרסם ב"14.7.48".
73. ביניהם ראש מערכת דבר בירושלים, יצחק בן-דוד (שערך בחודשים אפריל-מאי את ידיעות ירושלים), שנהרג מפגיעת פגז בשבוע לביתו מצדודות.
74. בדפוס סלומון היתה מכונת הדפסה ישנה, שנבנתה עוד במאה ה'19, ואשר הופעלה ידנית. מאוחר יותר הותאמה מכונה זו להדפסת באמצעות חשמל. כאשר נותקה אספקת החשמל בירושלים, התברר לאנשי ידיעות אחרונות כי אפשר להתווך את הגלגל אחורה ולהפעיל את המכונה ידנית. בדרך זו נתאפשר המשך ההופעה הסדירה של העתון. גם בעית הסדר נפתרה בדפוס זה, משום שפועליו היו מיומנים בסדר יד, ששימש להכנת ספרי קודש. הפעלת מכונת ההדפסה הידנית היתה פעולה פוית שדרשה כוח אדם רב. כאשר היה צורך בהדפסה ידנית של העתון חזרות לעמידה מפקדת האצ"ל בירושלים לרשות העתון כוח אדם מיוחד למשימה זו. (ראוין עם אביעור גולן, 11.12.97).
75. כך, לדוגמה, יצא גיליונו של עתון למגן ב"15.5.48" במהדורת סטנסיל. העתון היום נאלץ להדפיס לעודת מכונות השכפול בעת הפסקת החשמל הגדולה, וגיליונו מה"18.5.48" ראה אור בסטנסיל. בשני מקרים אחרים (ב"23.5.48" וב"28.5.48") הודפס היום בתבנית מוקטנת בגלל בעיות באספקת החשמל. גם היומון באנגלית פלשתיין פוסט יצא ארבע פעמים במהדורות סטנסיל – בתאריכים: 18.5.48, 23.5.48, 26.5.48, 27.5.48 – וזאת, כתחליף למכונות ההדפסה ששותקו בגלל הפסקת החשמל.
76. בתי הדפוס כלולים ברשימת המפעלים החיוניים, בצד בתי-חולים, מאפיות, בתי קירור, בתי חרושת למצות וכן מפעלים שונים. (ארכיון המדינה: "ועדת ירושלים" – תיק ג' 278).
77. העתון החרדי היומן התרעם על שהחלטתו על אספקת חשמל לבתי דפוס, לצורך הדפסת עתונים, לא כללה גם את בית הדפוס שבו מודפס העתון. תשובת "ועדת ירושלים" נתפרסמה בגיליון מס' 9 של קשר 10. ירושלים (שראה אור ב"30.4.48"), ונאמר בה כי לרגל הקימוצי בחשמל, ותוך דאגה לקיום העתונות, הוחלט לרכוש את עבודת הדפוס בשני בתי דפוס. (ארכיון המדינה: הטיבה 41, תיק ג' 17/7372).
78. דוגמה לכך היא ההודעה לקוראים, שסודרה בסדר יד, בגיליון ידיעות אחרונות מה"16.5.48", ואשר האות ג'ין סופית חסרה בה שלוש פעמים, מן הסתם משום שלא נמצא מלאי מספיק של אמהות בבית-הדפוס
- אחרי שידיעות ירושלים הפסיק את הופעתו, עשויה ללמד על כך כי מותו של העתון המשותף היה בבחינת כרוניקה ידועה מראש.
46. בגיליונו הראשון של דבר ירושלים נכתב: "דבר ירושלים הנו המשך לעלון בדפוס סטנסיל חדשות צה"ל שהופיע בתקופה הקשה של מצור והפגזה, ואשר על אף צורתו הצנועה וזה לאמון הקורא ולהקרתו... טבעית ומוזדקת היא ורישתו, כי תיכלל ירושלים בתחום המדינה העברית. עתוננו יתן ביטוי לתביעה זו. כלפי פנים – גדרוש מאת ממשלת ישראל ומאת התנועה הציונית לבצר את ירושלים מבחינה כלכלית... עתוננו ילחם על נאמנות ירושלים העברית למדינת ישראל... עתוננו יאבק למעמדה של ההסתדרות ביישוב הירושלמי... עתוננו יאבק את מאבק העובד העברי לקיום הוגן... עתוננו יעמוד לימין החייל העברי." דבר ירושלים, 13.7.48, עמ' 2.
47. דבר ירושלים, 13.7.48, עמ' 1.
48. שם, 26.11.48, עמ' 2.
49. ארכיון המדינה: "ועדת ירושלים" – תיק ג' 234/273.
50. את מכתב התשובה כתב מזכיר מערכת דבר, צבי רותם. במכתב זה מציין רותם כי "לא אנו סגרנו אותו [את העתון] ולא בידינו להודיע הופעתו. אם בידך לסייע בחידוש, אדרבא". (ארכיון המדינה, שם).
51. העתון הירושלמי הפסיק את הופעתו יומיים לפני הופעת היומן התל אביבי. חרות המשך לצאת לאור עד סוף שנת 1965.
52. ראיון אישי ב"11.12.97".
53. ארכיון צה"ל: 4944/1949 – תיק 626.
54. Frenkel, E. (1994). *The Press and Politics in Israel: The Jerusalem Post from 1932 to the Present*. Westport, CT: Greenwood Press.
55. Frenkel, ibid.
56. בראש מחלקת ההסברה עמד יצחק ורפל (רפאל), שאף שימש כעורך העלון בפועל.
57. ככל הנראה היה לעלון מידע זה גילגול קודם, כבר בחודש אפריל. הדבר עולה מדו"ח על פגישה, בראשותו של אברהם הרמן, שנתקיימה בסוכנות היהודית ב"3.5.48" ובה הוחלט כי "העלון 'קול ירושלים' יוצא לאור רק עד סוף השבוע". הטיבה להפסקת ההופעה נוסקה בכך ש"מספר העתונים היוצאים אחריה מספקים את הקהל הירושלמי" (ארכיון המדינה: הטיבה 41, ג' 17/7372). לא עלה בידינו לאתר עותקים של העלון המוקדם.
58. "מסקנות ההתייעצות בענין הוצאת עלון חדשות לקהל ב"21.5.48". (ארכיון המדינה, שם).
59. כהן, 1965.
60. על פי דיווחו של יונה כהן ("בימי מצור", 1976) ראה אור בירושלים בתקופת המלחמה גם חזית המדינה היהודית, שהיה ביטאונו הפרטי של ד"ר יעקב הרוון. אולם, לא עלה בידינו לאתר גיליונות של כתב עת זה.
61. ארכיון צה"ל: 4944/1949 – תיק 505.
62. ב"14.5.48" הועלה המחיר ל"20 מא"י. העלת המחיר, שלוותה בהגדלת מספר עמודי השבועון, לא פגעה בתפוצתו (וראה הערה להלן).
63. עדות המלמד על הביקוש לעתון בקרב הציבור הירושלמי מצויה במכתב ששיגר "בית מסחר ספרים משה שרייבר" למערכת המגן ב"10.5.48": "בבית מסחר [בית מסחר] שלי נמצאים למכירה כל מיני עתונים ואני מבקש להמציא לי גם עתונכם. כבר שאלו כמה פעמים על עתון המגן" (ארכיון צה"ל, שם). כשבעים קודם לכן שיגר המפיץ הירושלמי של העתון, חברת המפיץ, דו"ח ובו פרוט המכירות וככל הנראה של גיליון מס' 4: "קבלנו 3,500 [עותקים], חזרה 30. נמכרו: 3,470 (שם, שם). כלומר, כמעט כל העותקים שהוצאו למכירה אכן נמכרו.
64. ברו"ח ששיגרה מערכת עתון המגן למחלקת התשלומים בצה"ל ב"19.1.49 דווח כי כרבע עד שליש מכלל הגיליונות שהודפסו בחודשים אוקטובר-דצמבר 1948 נמכרו לציבור (ארכיון צה"ל: 4944/1949 – תיק 626).

- ירושלים" – תיק ג' 276/1. יומיים קודם לכן הודיע היועץ המשפטי לצנזור כי המושל הצבאי החליט "לעת עתה" שלא לסגור את היום, למרות שביצע עברת צנזורה (שם).
91. מכתב של היועץ המשפטי לעתונות דבר ירושלים היום מה-18.8.48. (ארכיון המדינה, שם).
92. מצוטט ע"י כהן, "עתונות ועתונאים במצור ירושלים תש"ח", עמ' 330.
93. רוי קרלסון. מקהיר עד דמשק. ירושלים 1952. עמ' 198.
94. כהן, שם.
95. ארכיון המדינה: "ועדת ירושלים" – תיק ג' 276. במכתב התשובה שלו, שנשלח ב-30.9.48, דחה המושל הצבאי, דב יוסף, את הסענות בדבר היותה של הצנזורה פוליטית. במכתב זה גם העלה יוסף נימוק נוסף להפסקת מתן שירותי התקשורת מצד הקונסוליה האמריקנית: הדבר מהווה עברה על פקודת הדואר המנדטורית וכן פוגע בזכותו של אוצר המדינה לגבות תמלוגים והכנסות משיגור מברקים באמצעות הדואר (שם).
96. "חוזר לחברים" של התאגדות העתונאים בירושלים (7.11.48).
97. Schudson, M. (1997): Toward a Troubleshooting Manual for Journalism History". *Journalism and Mass Communication Quarterly*. No. 74(3), pp. 463-476
98. הניסיון האחרון להוצאת עתון יומי בירושלים נעשה בשנת 1953 עם הוצאתו של היומן זמנים, שהיה קשור למפלגה הפרוגרסיבית. אולם העתון לא הצליח להתבסס והוא נסגר כעבור שנתיים. בשנות הששים בתן ד"ר נחום גולדמן אפשרות להקמת עתון יומי בעיר, ואף החל לגייס עתונאים, אך הרעיון לא קדם עוד וגידים אחרי גולדמן ויתר על כוונתו להשתלב בפוליטיקה הישראלית (וראו: דני בלוק, "מקומה של ירושלים בעתונות הישראלית", בתוך: י. טישלר, נעורך, על עתונאים עתונאות. ירושלים 1976, עמ' 127).
99. המחברים עוסקים עתה במחקר נפרד על תכניה של העתונות הירושלמית בימי המלחמה והמצור, על יחסיה עם המערכת הפוליטית וכן על שיקוף חיי העיר הנצורה מעל דפיה של עתונות זו.
- (האותיות החסרות מופיעות בסוגריים מרובעים): "בגלל הפסקת החשמל וההוצאות המרובות הכרוכות בהדפסת העתון] וסידורו במכוניות יד הננו נאלצים להעלות היום (הדגשה במקור) את מחיר הגליון] ל-15 מא"י. מיד עם חידוש אספקת החשמל נשוב לצורת העתון] ומחירו כמקודם". העלאת המחיר נבעה לא רק בגלל עלויות ההספקה, אלא גם בגלל רכישת כמות גדולה של נייר, שנועדה להספיק לצורכי העתון לתקופה ממושכת.
79. ראיון אישי עם דב יודקובסקי ב-4.2.98.
80. ראיון אישי עם אלכסנדר פלאי ב-14.12.97.
81. מכתב של א. בר, מנהל העסקים בפלשתיין פוסט, מ-4.7.48. (ארכיון המדינה: "ועדת ירושלים" – תיק ג' 278).
82. מכתב של דינאל שר אל המושל הצבאי בירושלים מתאריך 12.10.48 (ארכיון המדינה: "ועדת ירושלים" – תיק ג' 206).
83. ראיון אישי עם אלכסנדר פלאי ב-14.12.97.
84. מכתב אל ד"ר א. ברגמן, מ"מ המושל הצבאי מ-10 בינואר 1949. (ארכיון המדינה: "ועדת ירושלים", תיק ג' 270/23/62/1).
85. ראו למשל: עזי אלידע, "עתונות וצנזורה ב-1948", בתוך: המעבר מיישוב למדינה, 1947-1948: דציפות ותמורות חיפה 1990, עמ' 81-98; דינה גורן, סודיות, ביטחון וחופש העתונות. ירושלים, 1976; לעניין הצנזורה ראו גם: הלל נוסק ויחיאל לימור, "צנזורה צבאית בישראל פשרה ומניית מתמשכת בין ערכים מתנגשים". קשר 17 (1995), עמ' 45-62; אבנר בראון, הסיפורים שלא סופרו - יומנו של צנזור ראשי. ירושלים 1981.
86. אלידע, שם.
87. על פעולת הצנזורה של ה"הגנה" ראו למשל: דינה גורן, סודיות, ביטחון וחופש העתונות, 1976; שלום רוזנפלד, "כיתת חיילים באה לעכב הוצאת 'על המשמר'". קשר 4 (1988), עמ' 50-54.
88. ארכיון המדינה: חטיבה 41, תיק ג' 115/15.
89. כהן, ירושלים במצור, עמ' 201.
90. מכתב של היועץ המשפטי במשרד המושל הצבאי בירושלים אל הצנזור הצבאי על העתונות בירושלים ב-18.8.48. (ארכיון המדינה: "ועדת